

100 китоб тўплами

МАНЗАРАЛИ ДАРАХТ-БУТА ЎСИМЛИКЛАР

44-КИТОБ

**Қишлоқ хўжалигини илмий асосда йўлга қўймас
эканмиз, соҳада ривожланиш бўлмайди.**

Ш. МИРЗИЁЕВ.

Ҳурматли деҳқонлар, чорвадорлар, тадбиркорлар!

Жаҳон миқёсида аҳолининг озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлашда аграр соҳанинг ўрни ва аҳамияти кундан-кунга ошиб бормоқда. Жумладан, мамлакатимизда ҳам мавжуд ресурс ва имкониятлардан оқилона фойдаланиб, аҳолини қишлоқ хўжалик маҳсулотлари билан кафолатли таъминлаш, ҳосилдорлик ва манфаатдорликни янада ошириш, соҳага илм-фан ютуқлари ҳамда замонавий ёндашувларни жорий этиш долзарб масаладир.

Муҳтарам Президентимиз Шавкат Мирзиёев 2020 йил 29 декабрь куни Олий Мажлисга йўллаган Мурожаатномасида, камбағалликни қисқартириш ва қишлоқ аҳолиси даромадларини кўпайтиришда энг тез натижа берадиган омил бу – қишлоқ хўжалигида ҳосилдорлик ва самарадорликни кескин ошириш эканлигини алоҳида таъкидлаб ўтдилар.

Бу жараёнда ҳар гектар ердан олинадиган даромадни ҳозирги ўртача 2 минг доллардан камида 5 минг долларгача етказиш устувор вазифа қилиб қўйилди ва қишлоқ хўжалигига энг илғор технологиялар, сувни тежайдиган ва биотехнологияларни, уруғчилик, илм-фан ва инновациялар соҳасидаги ютуқларни кенг жорий этишимиз лозимлиги белгилаб берилди.

“Агробанк” АТБ мамлакатимизда қишлоқ хўжалиги соҳасининг барқарор ривожланишига ҳисса қўшиш учун нафақат молиявий, балки ижтимоий лойиҳалар билан ҳам аграр соҳага сармоя киритишга эътибор қаратмоқда.

Жумладан, ривожланган давлатлар қишлоқ хўжалигида эришилган ютуқлар ҳамда тажрибалар асосида соҳанинг етук мутахассислари, олимлари билан ҳамкорликда фермерлар ва аҳоли учун дастлабки босқичда ушбу 100 та китобдан иборат қўлланмалар тўплами тайёрланди.

Тўпламда қишлоқ хўжалиги соҳаси, жумладан, мева-сабзавот ва полиз экинларини асосий ҳамда такрорий экиш муддатида етиштириш, иссиқхоналарда маҳсулот ишлаб чиқариш, ғаллачилик, дон ва дуккакли экинлар, чорвачилик, балиқчилик, асаларичилик каби тармоқларнинг энг илғор тажрибаларига оид кенг қамровли илмий ва амалий маълумотлар берилган.

Ушбу лойиҳани келажакда тажрибали деҳқон ва фермерларимиз, чорвадор ва ветеринарларимиз, аграр соҳа вакиллари ва бошқа китобхонларимиз фикр-мулоҳазалари ҳамда таклифлари асосида янада такомиллаштирамиз.

Умид қиламизки, ушбу қўлланмалар тўплами Сиз – деҳқонлар, чорвадорлар ва тадбиркорларимиз учун фойдали бўлади.

Ҳосилингиз мўл-кўл, даромадингиз баракали бўлсин!

**Рустам МАМАТҚУЛОВ,
“Агробанк” АТБ бошқарув раиси.**

Лойиҳа ғояси муаллифи ва ташкилотчи: “Агробанк” АТБ

Тузувчилар:

Э.Т. Бердиев – Тошкент давлат аграр университети Манзарали боғдорчилик кафедраси профессори, қ.х.ф.д.

Тақризчилар:

У.И. Рўзметов – Ўрмон хўжалиги илмий - тадқиқот институти Доривор ўсимликлар деҳқончилиги лабораторияси мудири, қ.х.ф.д. Катта илмий ходим.

М.З. Холмуротов – Тошкент давлат аграр университети Манзарали боғдорчилик кафедраси мудири, қ.х.ф.ф.д.

Лойиҳа иштирокчилари: У.Ф. Файзуллаев, М.С. Ҳайитбоев.

Муҳаррир: Г.А. Чоршанбиева – Шарқшунослик университети таржимашунослик ва халқаро журналистика кафедраси ўқитувчиси, таржимон.

Ушбу қўлланма “Агробанк” АТБ муассислигида тайёрланди ҳамда нашр этирилди. Билдирилган фикр-мулоҳаза, хулоса ва тавсияларга тузувчи муаллифлар масъулдир.

Ижтимоий лойиҳалар билан аграр соҳага сармоя киритиш доира-сида “Агробанк” АТБ томонидан 100 та китобдан иборат қўлланмалар тўплами тайёрланди. Тўпланда қишлоқ хўжалиги соҳаси, жумладан, мева-сабзавот ва полиз экинлари, ғаллачилик, чорвачилик, балиқчилик, асаларичилик каби тармоқларнинг энг илғор тажрибаларига оид ривожланган давлатлар ва юртимизда эришилган кенг қамровли илмий ва амалий маълумотлар қамраб олинган.

Тўплам мазкур йўналишдаги биринчи нашр бўлиб, келгусида ушбу лойиҳани давом эттириш мақсадида билдирилган фикр-мулоҳазалар ва таклифлар асосида янада бойитиб бориш кўзда тутилган.

Қўлланма соҳа мутахассислари, фермерлар ва кенг жамоатчилик учун мўлжалланган.

Ушбу қўлланма “Агробанк” АТБ тухфасидир

МУНДАРИЖА

Кириш	7
Кўкаламзорлаштиришда манзарали дарахт-бута турларини физик-географик зоналар бўйлаб жойлаштириш	10
Замонавий кўкаламзорлаштириш учун манзарали дарахт-бута ўсимликлар ассортименти	17
Манзарали нинабаргли дарахтлар	18
Манзарали япроқбаргли дарахтлар	36
Манзарали буталар	65
Интерьер ва ёпиқ биноларда ўстириш учун манзарали ўсимликлар	92
Манзарали дарахт-бута ўсимликлар кўчатларини парваришlash	110
Манзарали дарахт-буталарга шакл бериш	118
Фойдаланилган адабиётлар рўйхати.....	128

■ | КИРИШ

Ўзбекистон Республикаси Президенти Фармонлари ва ҳукумат қарорларида аҳоли яшаш ҳудудларини кўкаламзорлаштириш ва ободонлаштиришга алоҳида эътибор қаратилмоқда. Кўкаламзорлаштиришнинг энг муҳим вазифаларидан бири инсон ҳаёти учун соғлом ва тўлақонли эстетик табиий муҳит яратишдир. Бу маънода кўкаламзорлаштириш соҳаси ландшафтли қурилиш ва ландшафт архитектураси билан ҳамкорликда фаолият юритади.

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2009 йил 9 мартдаги 59-сон қарори билан “Замонавий архитектура-шаҳарсозлик талабларини ҳисобга олган ҳолда аҳоли пунктларини ободонлаштириш ишларини ташкил этиш қоидалари” тасдиқланган, 2013 йил 13 августдаги 223-сон қарори билан эса “Ўзбекистон Республикасида ландшафт дизайнини ривожлантириш Дастури” қабул қилинган ва унда белгиланган вазифалар босқичма-босқич амалга ошириб келинмоқда.

Дарахт-бута ўсимликлари нафақат хомашё ва турли маҳсулотлар манбаи, балки табиий муҳитни яхшиловчи асосий омиллардан биридир. Ўсимлик дунёсининг ҳаётий фаолияти иқлимга ўз таъсирини ўтказди, яъни ҳаводаги CO₂ ва бошқа зарарли газлар ҳамда тутунни ўзлаштириб зарарсизлантиради, шаҳар ҳавосидаги чанг миқдорини камайтиради, шовқинни пасайтиради, дарахтлар томонидан ажратилган фитонцидлар ҳаводаги касаллик кўзғатувчи бактерияларни кескин камайтиради.

Шаҳарларда яшил зоналар барпо этишга эътибор кучаймоқда, бизнинг иссиқ ва қуруқ иқлимли шаротимизда дарахт-бута ўсимликларининг, айниқса, нинабаргли ва доим яшил ўсимликларнинг аҳамияти жуда катта. Кейинги йилларда аҳоли яшаш жойларини кўкаламзорлаштириш тизимида манзарали нинабаргли дарахтлар ва доим яшил буталар экиш кўлами ошди. Ўзбекистонда манзарали боғдорчиликни ривожлантиришнинг асосий йўналишларидан бири – кўкаламзорлаштириш учун шаҳар шароитларида яшил дарахтзорлар барпо этиш учун биологик чидамли дарахт-бута турлари ассортиментини кўпайтириш ҳисобланади. Доим яшил ва гулловчи буталар ҳам кўкаламзорлаштиришнинг энг муҳим қисмларидан бири ҳисобланади.

Ўзбекистонда мавжуд кўкаламзорлаштириш соҳаси учун ўсимлик турлари ассортименти чекланган бўлиб, уни кўпайтириш ва яхшилаш муҳимдир. Кўчатзорларда ностандарт, тасодифий уруғлардан кўпайтирилган ниҳолларни кўкаламзорлаштириш мақсадлари учун етиштириш ярамайди. Шаҳарларда экишга мос бўлган, чидамли ва узоқ умр кўрадиган ҳамда қимматли манзарали кўринишга эга нинабаргли дарахтлардан қарағай, қорақарағай, биота, метасеквойя, арча турлари, япроқбаргли дарахтлардан жўка, сохтакаштан, багряник, эман, ўткир баргли заранг, лола дарахти, магнолия, катальпа, софора, майда баргли қайрағоч, манзарали бутасимон ўсимликлардан спирея, магония, шамшод, нормушк, оддий настарин, ҳинд настарини, форзиция, юкка, калина, бульданеж, розмарин каби турларини экишга алоҳида эътиборни қаратмоқ лозим.

Тез ўсувчи дарахт турларидан терак турлари, павлония, оққайин, толлар, айниқса, мажнунтол, жанубий вилоятлар учун эса софора, оқ акация, бундук, айлант, заранг, чинор

ва бошқалар диққатга сазовордир. Шаҳарлар ва турар-жой массивларини безатишда, кўкаламзорлаштиришда кўпгина манзарали шаклга эга бўлган: пирамидасимон, шарсимон, шохлари осилиб турувчи (мажнунтолсимон), спиралсимон, устунсимон шаклга эга нинабаргли ва япроқбаргли дарахтлар катта аҳамиятга эга.

Бугун мамлакатимизнинг барча шаҳар ва қишлоқларида йирик ҳажмдаги қурилиш ишлари ва ободонлаштириш тадбирлари амалга оширилмоқда. Демак, бундай объектлар атрофида замон талабларига мос келадиган кўкаламзорлаштириш ва ландшафт дизайни ишларини амалга ошириш керак бўлади. Бунинг учун маҳаллий шароитга мос келадиган ва қуруқ иқлим шароитларида бемалол ўсиб ривожланадиган, ёшлигидан шакл бериб парваришланган манзарали япроқ ва нинабаргли дарахт кўчатларини етиштириш керак бўлади. Бунинг учун юқори деҳқончилик маданиятига эга бўлган манзарали кўчатзорлар тармоғини кенгайтириш, уларда инновацион ғоялар ва илғор тажрибалар асосида етиштирилган манзарали дарахт-бута турларининг кўчатлари миқдорини ва сифатини ошириш лозим.

КЎКАЛАМЗОРЛАШТИРИШДА МАНЗАРАЛИ ДАРАХТ-БУТА ТУРЛАРИНИ ФИЗИК-ГЕОГРАФИК ХУДУДЛАР БЎЙЛАБ ЖОЙЛАШТИРИШ

Кўкаламзорлаштирилган ҳудуд атроф-муҳит шаклланишида иштирок этса-да, у авваламбор табиий тупроқ-иқлим шароитлар ва инсон фаолиятига бўйсунди. Ҳудудни ҳўжалик нуқтаи назаридан ўзлаштиришнинг (шу жумладан, аҳоли яшаш жойларини кўкаламзорлаштиришда) биринчи босқичи физик-географик ҳудудлаштиришни ҳисобга олишдир.

Табиий ресурслардан оқилонa фойдаланиш, ердан рационал фойдаланишни тўғри йўлга қўйишда физик-географик ҳудудлар муҳим аҳамиятга эгадир. Табиий ҳудудлар ўзига хос гидротермик, тупроқ ва ўсимлик ресурсларига эга бўлиб, бир-биридан уларда кечувчи турлича морфологик жараёнлар билан фарқланади. Шунинг учун ҳўжалик юришида регионал тадбирлар тизимини ишлаб чиқиш зарур.

Физик-географик ҳудуд географик поясинг йирик қисмини эгаллаб, муайян иссиқлик ва намлик нисбати билан характерланади. Физик-географик зоналар ва уларда муайян манзарали ўсимликларни жойлаштириш ва ўстириш имкониятларини ўрганиш аҳоли яшаш жойларини кўкаламзорлаштиришда муҳим аҳамият касб этади.

Марказий Осиё, шу жумладан, Ўзбекистон Евроосиё материгининг марказий қисмида жойлашган бўлиб, жанубда субтропик кенгликларни ва шимолда мўътадил кенгликлар-

нинг жанубий чекка қисмини қамраб олган бўлиб, ички материк саҳро зонасига киритилган.

Ўзбекистон худудининг характерли хусусиятларидан бири – физик-географик шароитларини кескин бир-биридан фарқ қилувчи геоморфологик белгиларга эга эканлигидир. Ўзбекистон худудида кум-барханлар денгизи, чексиз чўллар, қордек ерни қоплаган шўрхоқлар, музликлари бор осмонўпар тоғлар ҳамда тропик жазирама ва шимол совуғи – буларнинг барчаси ўз ўрнида ва ўз вақтида намоён бўлади.

Ўзбекистон Марказий Осиёнинг марказида жойлашган бўлиб, унинг худуди шимоли-ғарбдан токи жануби-шарққа қараб чўзилиб кетган, шу сабабли ҳам унда барча иқлимий хусусиятлар ва табиий шароитларнинг турли-туманлиги яққол намоён бўлган. Бу ҳолат нафақат қишлоқ хўжалигида, балки ўрмон хўжалигида, шу жумладан, манзарали боғдорчилик ва ландшафтли қурилишда ўсимликларни жойлаштиришда инобатга олинади.

Мамлакатимизга Шарқда Помир-Олой ва Тянь-Шань тоғ тизмалари чуқур кириб келган, Ғарбда бўлса Турон пасттекислиги ерлари ястаниб ётади.

Мамлакатимизнинг катта қисми (4/5 қисми) текисликлар бўлиб, қолган қисми адирлар, тоғолди ва тоғли худудларга тўғри келади. Амударё ва Сирдарё оралиғида Қизилкум саҳроси (300 минг км²) жойлашган ва у асосан қумли барханли ландшафтлардан иборат. Жанубга томон у тоғолди-адирлар билан туташиб кетган. Уларнинг энг йириклари Тошкент-Мирзачўл, Санзар-Нурота, Зарафшон, Қашқадарё, Сурхондарё ва Фарғона водийларидир.

Ўзбекистон иқлимининг ўзига хослигини унинг худудини асосий намлик келтирувчи манбалар – океанлардан узоқлиги белгилаб берган. Атлантика океанидан келувчи ҳаво мас-

салари Марказий Осиёга етиб келгунча аста-секин намлик миқдорини йўқота боради. Ушбу ҳудудда иқлим шаклланишига саҳро етарли ўз таъсирини кўрсатади. Ўзбекистон ҳудудига кириб келаётган океан ҳаво массалари қизиган қум сатҳи билан ўзаро таъсирга киришгач, янада қуруқлашади.

Ўзбекистоннинг тоғлар билан ҳимояланмаган ва саҳрога очиқ турган текисликлари жуда қурғоқчиллиги билан ажралиб туради. Ўзбекистон ҳудуди Турон иқлими провинциясига мансуб бўлиб, унга иқлимнинг кескин континенталлиги, ҳавонинг қуруқлиги ва ҳароратнинг баландлиги хосдир.

Марказий Осиё иқлимининг шаклланишида асосий омиллар, иккита атмосфера маркази: қишки сибири антициклони ва ёзги термик депрессия ҳал қилувчи роль ўйнайди. Мамлакатимизда ёғин миқдорининг тақсимланиши асосан нам ҳаво массаларининг йўналиши ва ҳудуднинг рельефи хусусиятларига боғлиқ.

Энг кам ёғин миқдори саҳро зонасига тўғри келади, йиллик ёғин миқдори 80-120 мм атрофида бўлиши кузатилади. Аста-секин тоғолди ҳудудларига яқинлашганимиз сари ёғин миқдори 400-550 мм га етади, ушбу ҳудудларда лалмикор боғдорчилик ва деҳқончилик соҳаларини ривожлантириш учун имкониятлар мавжуд.

Мамлакатимизнинг барча ҳудудларида ёғин миқдорининг йил давомида тақсимланишида мавсумийлик борлиги яққол кўзга ташланади. Асосий ёғин миқдори баҳорда, камроғи куз-қиш даврида ёғади. Энг ёмғирли ойлар март ва апрель ойлари ҳисобланади.

Ўзбекистонда ҳавонинг нисбий намлиги жуда паст: қиш ойларида 70-80% бўлса, ёз ойларида унинг кўрсаткичи 25-30% ни ташкил этади. Ўзбекистоннинг текислик ҳудудларида ўртача йиллик ҳарорат +15 17 °C ни ташкил этади. Энг совуқ ой

январь бўлиб, унда ўртача ойлик ҳарорат $-0,6^{\circ}\text{C}$ дан $-6,9^{\circ}\text{C}$ гача бўлиши қайд этилган. $+5^{\circ}\text{C}$ дан юқори бўлган вегетация даври Тошкентда 264 кун, Жанубда (Шерободда) 321 кунни ташкил этади. Ижобий ҳароратлар йиғиндиси мамлакатимизнинг шимоли-шарқий қисмида $+4400^{\circ}\text{C}$ дан $+4500^{\circ}\text{C}$ ни, жанубда $+4750^{\circ}\text{C}$ дан $+5100^{\circ}\text{C}$ гача, саҳроларда $+6000^{\circ}\text{C}$ гача бўлиши қайд этилган. Ўзбекистонда қишки даврда шимолий ва шимоли-шарқий шамоллар ҳукмронлик қилади, уларнинг ўртача тезлиги 1,5-2 м/сек га тенгдир.

Шундан келиб чиққан ҳолда ва Ўзбекистон иқлимининг турли-туманлиги унинг ҳудудини 9 та физик-географик округларга ажратиш учун асос бўлган:

1. Ўрта Сирдарё иқлим округи – ҳудуднинг шимоли-шарқий қисмини қамраб олган.

2. Фарғона иқлим округи – тоғлар билан ўралган водийни қамраб олган.

3. Ўрта Зарафшон иқлим округи – Зарафшон дарёсининг ўрта оқими ҳудудларини қамраб олган.

4. Қуйи Зарафшон иқлим округи – Зарафшон дарёсининг қуйи оқимидаги ҳудудларни қамраб олган.

5. Қизилқум иқлим округи – Марказий Ўзбекистон ҳудудларини қамраб олган.

6. Қашқадарё иқлим округи – Зарафшон ва Ҳисор тоғ тизмалари этаклари оралиғидаги ҳудудларни қамраб олган.

7. Сурхондарё иқлим округи – Ўзбекистон жанубий ҳудудларини қамраб олган.

8. Қуйи Амударё иқлим округи – мамлакатимиз ҳудудининг шимоли-ғарбий қисмини қамраб олган.

9. Устюрт иқлим округи – Устюрт платосининг шарқий қисмини қамраб олган.

Қизилқум ва Устюрт округларидан ташқари барча фи-

зик-географик иқлим округларида суғориладиган ерлар мавжуд ва уларда турли-туман қишлоқ хўжалик экинлари экилади. Бу каби ерлар 4 млн гектарга яқин.

Тошкент-Мирзачўл водийсининг жанубий текис қисми Мирзачўлга тўғри келади. Мирзачўл-бепоён текислик бўлиб, майдони 9,5 минг км² бўлиб, ҳозирги кунда йирик пахта етиштириладиган ҳудуд ҳисобланади. Жанубда Мирзачўл тўлқинсимон Жиззах чўлига, шарқда – Далварзин чўлига туташиб кетади.

1-жадвал

**Ўзбекистон вилоятлари бўйича аҳоли яшаш
жойларини кўкаламзорлаштириш мақсадида
ўстириш мумкин бўлган манзарали
драхт ва бута турлари**

№	Вилоятлар	Дарахт-буталар ассортименти		
		Буталар	Япроқбаргли дарахтлар	Нинабаргли дарахтлар
1.	Қорақалпоғистон Республикаси ва Хоразм вилояти	Аморфа, Юлғун, Қандим, Астрагал, Черкез, Лигуструм, Гибискус	Қайрағоч турлари, Гледичия, Шумтол, Софора, Жийда, Туранғил, Саксовул, Айлант, Оқ акация, Маклюра, Ғўзал катальпа,	Биота, Виргин арчаси
2.	Бухоро, Навоий вилоятлари	Аморфа, Юлғун, Қандим, Черкез, Қум акацияси, Лигуструм, Гибискус	Қайрағоч турлари, Гледичия, Софора, Жийда, Айлант, Оқ акация, Саксовул, Маклюра	Биота, Виргин арчаси

3.	Самарқанд ва Жиззах вилоятининг текислик қисми	Аморфа, Юлғун, Черкез, Лигуструм, Гибискус, Шилви, Форзиция, Тотим, Дрок, Лагерстермия, Наъматак	Қайрағоч турлари, Гледичия, Софора, Жийда, Айлант, Оқ акация, Гинкго дарахти, Саксовул, Маклюра, Чинор	Биота, Виргин арчаси, Элдор қарағайи, Ботқоқ сарв дарахти, Қрим қарағайи, доимияшил сарв
4.	Самарқанд ва Жиззах вилоятининг тоғли қисми	Зирк, Бузина, Калина, Магония, Шилви, Форзиция, Пироканта, Наъматак, Гибискус	Ипак акацияси, Канада багрянниги, Дўлана, Жийда, Терак, Оқ акация, Айлант, Қоғоз тут дарахти, Эман, Каталпа, Сохтакаштан, Заранг, Жўка, Совун дарахти, Шумтол, Павловния,	Биота, Виргин арчаси, Туя, тиканли қорақарағайнинг мовий шакли, Тянь-Шань қорақарағайи, Қрим қарағайи, Қора (Австрия) қарағайи, метасеквойя,
5.	Сирдарё вилояти	Аморфа, Юлғун, Қандим, Черкез, Лигуструм, Гибискус, Анор	Қайрағоч турлари, Гледичия, Шумтол, Софора, Жийда, Туранғил, Айлант, Оқ акация, Саксовул, Маклюра, Терак	Биота, Виргин арчаси, Қрим қарағайи
6.	Қашқадарё ва Сурхондарё вилоятининг текислик қисми	Аморфа, Юлғун, Қандим, Черкез, Қум акацияси, Лигуструм, Гибискус, Шилви, Форзиция, Тотим, Дрок, Наъматак	Қайрағоч турлари, Гледичия, Софора, Жийда, Павловния, Айлант, Оқ акация, Саксовул, Маклюра	Биота, Виргин арчаси, Элдор қарағайи, Сарв, Ботқоқ сарви

7.	Қашқадарё ва Сурхон- дарё вилоя- тининг тоғли қисми	Зирк, Бузина, Калина, магония, шилви, форзи- ция, пироканта, наъматак, ги- бискус, шамшод, Ҳинд настарини	Ипак акацияси, канада багрянни- ги, дўлана, жийда, терақ, оқ акация, айлант, қоғоз дарахти, эман, ка- талпа, сохтакаштан, заранг, жука, совун дарахти, шумтол, чинор	Биота, Виргин арчаси, Туя, Мовий ранг ти- канли қарағай- нинг шакли, Тянь-Шан қорақарағайи, Қрим қарағайи, Қора қарағай, метасеквойя,
8.	Андижон, Наманган ва Фарғона вилоятлари	Зирк, Бузина, Калина, магония, шилви, форзи- ция, пироканта, наъматак, ги- бискус, шамшод, Ҳинд настарини, Дрок, Снежная- годник, наста- рин, скумпия, тотим	Ипак акацияси, канада багрянни- ги, дўлана, жийда, терақ, оқ акация, айлант, қоғоз тут дарахти, эман, ка- талпа, сохтакаштан, заранг, жука, маклюра, софора, совун дарахти, шумтол, оққайин, терақ, чинор, Пав- ловния	Биота, Виргин арчаси, Сабина арчаси, Узун бандли арча, Туя, Тиканли қорақарағай- нинг мовий ранг шакли, Қрим қарағайи, Тянь-Шань қорақарағайи, Қрим қарағайи, Қара қарағай, метасеквойя, Сарви
9.	Тошкент шаҳри ва Тошкент вилояти	Зирк, Бузина, Калина, магония, шилви, форзи- ция, пироканта, наъматак, ги- бискус, шамшод, Лагерстермия, Дрок, Вейгела, Будлея, Снежно- ягодник, Сирен, скумпия, сумах	Ипак акацияси, канада багрянни- ги, дўлана, жийда, терақ, оқ акация, айлант, қоғоз дарахти, эман, ка- талпа, сохтакаштан, заранг, жука, маклюра, софора, совун дарахти, шумтол, оққайин, терақ, чинор, Пав- ловния	Биота, Виргин арчаси, Сабина арчаси, Узун бандли арча, Туя, Тиканли қо- рақарағайнинг мовий шакли, Қрим қарағайи, Қрим қарағайи, Тянь-Шань Қора қарағайи, мета- секвойя, Сарви

Фарғона водийси Тянь-Шань ва Ҳисор-Олой тоғ тизими оралиғида жойлашган. Водийда пахта етиштириш, боғлар ва узумзорлар барпо этиш учун қулай иқлим-тупроқ шароитлари мавжуд. Водийда 1,5 млн тонна пахта хомашёси етказиб берилади. Суғориладиган майдонлар асосан дарё ётқиқиқларидан иборат. Водийнинг марказида сахро типигаги тупроқлар, кум барханлари ва ботқоқсимон кўллар учрайди, водий чеккалари баландлиги 1000-1200 м тоғларга туташиб кетган. Водий марказида Ёзвон чўли бўлиб, у ҳозирги пайтда деярли тўлиқ ўзлаштирилган.

Ўзбекистон сахро зонасида ва тоғлар поясида ўзига хос ландшафтларни юзага келтирган ва улар шу ҳудудга хос ўсимлик дунёси билан боғлиқ. Текисликлар кум-сахро ўсимликлари билан қопланган бўлса, қуйи тоғолди ҳудудларида ярим сахро ўсимликлар, тоғолди ҳудудларда турли ўтсимон ўсимликлар, тоғларда дарахт-буталар айниқса, арчазорлар билан ўзига хос табиий ландшафтлар юзага келтирган. Тоғ ўрмонларида асосий ўрмон ҳосил қилувчи турлар – арча турлари зарафшон, яримшарсимон ва туркистон арчалари кенг тарқалган (Қурама, Бойсун, Туркистон тоғ тизмаларида қалин арча ўрмонлари мавжуд).

■ | ЗАМОНАВИЙ КЎКАЛАМЗОРЛАШТИРИШ УЧУН МАНЗАРАЛИ ДАРАХТ-БУТА ЎСИМЛИКЛАР АССОРТИМЕНТИ

Шаҳарларда аҳоли яшаш шароитларини комфорт даражасига кўтариш, дам олишини таъминлаш, шаҳардаги санитар гигиеник ҳолатни яхшилаш, микроиқлимни юзага кел-

тириш ва соғломлаштирувчи яшил ҳудудлар майдонларини кенгайтиришда манзарали яшил дарахтзорларнинг роли баланд. Кўкаламзорлаштириш учун қўлланилаётган манзарали дарахт-бута турлари ассортиментини бойитиш ҳам муҳим аҳамиятга эга.

Кўкаламзорлаштириш мақсадида тавсия этилаётган дарахт-бута турлари манзарали кўринишга эга бўлиши билан бир пайтда шаҳарнинг тутунли-газли ва чангли муҳитига биологик чидамли бўлиши ва архитектуравий ва санитар-гигиеник талабларга ҳам жавоб бериши лозим. Қуйида Ўзбекистон шароитларида шаҳар ва қишлоқларни кўкаламзорлаштириш учун тавсия этилган асосий дарахт-бута турларининг қисқа тавсифи келтирилади.

■ | МАНЗАРАЛИ НИНАБАРГЛИ ДАРАХТЛАР

Узун бандли арча (*Juniperus oblonga*). Сарвидошлар оиласига мансуб баландлиги 12-18 м, диаметри 25-40 см келадиган, шох-шаббаси тухумсимон шаклдаги дарахт. Пўстоғи қизғиш-сарик рангда ёки қўнғир-кулрангда, юпқа пўст ташлаб туради. Куртаклари 0,3 см узунликда бўлиб, тангачасимон нинабарглар билан қопланган. Новдалари ингичка, уч қиррали. Нинабарглари қиррали, новдада 3 тадан бўлиб, доира шаклида жойлашган. Нинабаргларининг юз томонида ёриқчалар ва мум қавати бўлганлигидан оқиш кўринади, орқа томони ялтироқ, узунлиги 1-1,5 см, эни 0,6-1,5 см гача бўлиб, туби бўғимли. Нинабарглари дарахтда 4 йилгача сақланади.

Узун бандли арча апрель ойида чангланади. Она-лик қуббалари шамол воситасида чангланади. Уруғчиси уруғлангандан кейин уруғ тангачалар ўзаро қўшилиб ўсиб, ширали қубба – «юмшоқ мева» ҳосил қилади. Келгуси йили қуббалар этли бўлиб етилиб, ҳаворанг қаватга ўралиб олади ва қора-кўкиш рангга киради. Ичи 1-3 уруғли, яшил-қўнғир рангли, смолали, ширин этли бўлади. Қубба иккинчи йили етилади. Уруғи чўзинчоқ, қалин пўстли, уч қиррали, қўнғир рангда, смолали безлари бор. Узунлиги 3,5-5 мм, эни 2-3 мм 1000 дона уруғининг оғирлиги 18 г келади. Бир килограммда 12600 атрофида уруғ бўлиши мумкин.

Узун бандли арча уруғдан кўпаяди, лекин уруғи тиним даврига эга эканлигидан жуда секин униб чиқади. Кузда сепилгани келгуси йили баҳорда, баҳорда сепилгани эса кейинги йилнинг баҳорида униб чиқиши мумкин. Уни пар-хиш қилиб, қаламчадан ва пайвандлаб ҳам кўпайтириш мумкин.

Узун бандли арча (*Juniperus oblonga*)

У совуққа ва қурғоқчиликка чидамли дарахт. Қисман соя-севар, қумли, оҳақли сернам тупроқда яхши ўсади. Тупроқ шўрига, ҳавонинг ифлосланишига чидамсиз.

Узун бандли арчанинг манзарали шакллари шаҳарларда паркларга, кўчаларга экилади, ландшафт қурилишда кенг фойдаланилади. Гуруҳ-гуруҳ ҳолида ва аллеяларга экиш тавсия этилади.

Виргин арчаси (*Juniperus virginiana*). Сарвидошлар оиласига мансуб баландлиги 15-30 м га етадиган дарахт. Шох-шаббаси тор тухумсимон ёки ёйиқ. Бу арча танасининг тубидан шохлайди, кейинроқ бу шохлари қуриб тушиб кетади. Пўстлоғи кул ёки қўнғир-қизғиш рангда, новдалари ингичка, яшил кулрангда, тўрт қиррали. Нинабарглари қарама-қарши жойлашади. Ён новда ёки шохчаларидаги барглар майда, тангачасимон бўлиб, узунлиги 1-2 мм дан ошмайди. Баргларида узунчоқ смола безлари бор.

Қуббалари 5 мм узунликда, шар шаклида бўлиб, биринчи йили етилади. Унда 1-3 та уруғ ривожланади. Уруғининг узунлиги 3,5-4 мм, эни 2-2,5 мм, юмалоқ тухумсимон, учи ўткир, ялтироқ, қаттиқ қобиқли. 1000 дона уруғининг оғирлиги 2,5-2,6 г келади. Уруғлар униб чиқиш хусусиятини 3 йилгача сақлайди. Бу арча тури ҳам уруғдан кўпаяди. Уруғи сепилгандан кейин иккинчи йили униб чиқади. Виргин арчаси Шимолий Американинг ғарбий ва шарқий штатларида табиий ҳолда тарқалган. Бу арча тупроқ танламайди, қуруқ тошли, қумли ва ботқоқ ҳамда нам шўртоб тупроқларда ўсаверади.

Виргин арчаси (Juniperus virginiana)

Курғоқчиликка, ҳавонинг ифлосланишига, сояга чидам-ли. Ёғочи ўзакли, юмшоқ, хушбўй ҳидли бўлиб, қалам ишлаб чиқаришда кўп фойдаланилади, шунинг учун унинг иккинчи номи “қалам дарахти” деб ҳам аталади.

Бу арча тури Ўзбекистонга энг муваффақиятли интродукция қилинган арча тури ҳисобланади, республикамизнинг жазирама ёзи ва қуруқ иссиқ ҳавосига бемалол чидайди, шакл берилишига мослашувчан. Тошкент шаҳридаги кўкаламзорлаштириш мақсадида экилган арчанинг 80% га яқини шу арча турига тегишлидир. Ландшафт қурилишида кенг фойдаланилади.

Сабина арчаси (*Juniperus Sabina*). Сарвидошлар оиласига мансуб бу арча турининг тарқалиш ареали Россиянинг

Ўрта Дон ва Жигули тоғлари, Оренбург вилояти, Тарбагатай, Сибирь ва Қозоғистоннинг дашт минтақасидаги унча баланд бўлмаган тоғлари билан чегараланган. Бу арча Олтой, Саян тоғларида, Марказий Осиё, Қрим ва Кавказнинг шимолий қисмидаги тоғларда ҳам ўсади.

Сабина арчаси Марказий Осиёдаги арчазорларнинг юқори тарқалиш чегараларида денгиз сатҳидан 2800-3200 м баландликларда ҳам ўсади. Баландлиги 1,5 м гача, баъзан 5 метр гача етадиган кичик дарахт бўлиб, кўп ҳолларда ер бағирлаб ўсувчи шох-шабба ҳосил қилади. Нинабарглари тангачалар билан қопланган, 1-2 мм узунликда бўлиб, новдада 3 йилгача ўсади.

Сабина арчаси (Juniperus Sabina)

Сабина арчаси апрель-май ойида гуллайди. Икки уйли ўсимлик ҳисобланади, қуббалари 8 мм, энига кулранг-қора рангда, оқиш-кўкиш ғубор билан қопланган 2-6 мм мева бандида осилиб туради. Бу арчанинг илдиз тизими тупроқнинг юза қисмида жойлашади, тупроққа ва намга кам талабчан. Совуққа чидамли, секин ўсади. Бу тур асосан уруғидан ва қаламчаларидан кўпаяди.

Нинабарги, қуббаси ва шохларида заҳарли хоссаларга эга эфир мойи мавжуд. Бу арча тури бошқа турлар билан арчазорлар ҳосил қилади, улар сувни сақлаш, тупроқни ҳимоялаш каби муҳим ўрмон мелиоратив функцияларни бажарадилар. Ландшафт композицияларини барпо этишда кенг қўлланилади.

Доим яшил сарв (*Cupressus sempervirens*). Сарвидошлар оиласига мансуб бўлиб, баландлиги 25 м гача етадиган зич шох-шаббали тик ўсувчи дарахт. Сояга чидамли, айниқса ёшлик даврида бошқа дарахтзорларнинг шох-шаббалари остида кўп вақт сояга чидайди. Бундан ташқари, узоқ вақт давом этадиган қурғоқчиликка ҳам чидамлидир, қисқа давомли манфий -20°C гача ҳароратга чидайди.

Тупроққа кам талабчан, тошлоқ, оҳакли, ҳамда қуруқ енгил тупроқларда ҳам ўсади, аммо тупроқ кучли шўрланмаган бўлиши зарур. Юмшоқ, чуқур тупроқларда яхшироқ ўсади. Ортиқча намли тупроқларда кўп яшамайди ва шамолдан зарарланади.

Доим яшил сарв (*Cupressus sempervirens*)

Шаҳар шароитига, айниқса унинг газли муҳитига чидам-ли. Ландшафт қурилишда кенг қўлланиладиган сарв тури ҳисобланади, ёшлигидан шакл бериб етиштирилади. Унинг колоннасимон ва пирамидал шох-шаббаларини кесиб ҳар хил шаклларни ҳосил қилиш мумкин.

Ғарб туяси (*Thuja occidentalis*). Баландлиги 10-12 м, диаметри 1 м келадиган Сарвидошлар оиласига мансуб дарахт. Айрим дарахтларининг баландлиги 30 м гача ҳам етади. Шох-шаббаси пирамидасимон ва жигаррангда. Катта ёшида танаси пўстлоғини ташлаб туради. Бирламчи ва иккиламчи новдалари ясси бўлиб, ясмиқчали. Улар учинчи йили цилиндр шаклига киради. Шох-шаббаси зич жойлашган.

Барглари ёзда тўқ яшил, қишда яшил-қўнғир рангда бўлади, смола безлари йўқ. Юқори новдалардаги барглари ўткир учли, қаттиқ, ён новдаларидагиси тўмтоқ ва овал шаклда бўлиб, новдага ёпишиб жойлашади. Улар дарахтда 2-3 йилгача сақланади. Ғарб туяси бир уйли ўсимлик. Қуббалари 5-6 жуфт тангачадан иборат бўлиб, чўзиқроқ-тухумсимон, бўйи 10-15 мм. Улар кузда етилади, бу вақтда тангачалари очилиб, ичидан қанотчали уруғлари тўкилади. 1000 дона уруғининг оғирлиги 1,4 г келади.

Ғарб туяси (*Thuja occidentalis*)

Туя дарахти уруғидан яхши кўпаяди. Қаламча ва пайванд қилиб, пархиш йўли билан ҳам кўпайтириш мумкин. Олти ёшида чанглана бошлайди. Секин ўсади, соясевар дарахт бўлиб, унумдор ерларда яхши ўсади. Унумсиз ерда барглари сарғаяди. Қурғоқчиликка ҳам, совуққа ҳам чидамли.

Бу тур Япониянинг Хондо оролида денгиз сатҳидан 1000-1800 м баландликдаги ўрмон минтақаларида табиий тарқалган. Бу ерларда йирик ўрмонзорлар ҳосил қилган. 100 йил яшаши мумкин. Ёғочи ўзакли, смоласиз, юмшоқ, енгил пўстлоғи ва баргида С витамин бўлиб, у цингга касаллигига даводир. Шунинг учун уни «ҳаёт дарахти» деб ҳам аташади.

Ғарб туяси ҳавонинг ифлосланишига чидамли, яшил тўсиқ яратишда қулай дарахт ҳисобланади. Унинг манзарали шакллари бор. Туяни якка-якка, гуруҳ ёки қатор қилиб экиш тавсия этилади. Лекин ниҳоллари ёш вақтида иссиқдан зарарланади, шунинг учун соя жойларга экиш мумкин.

Шарқ биотаси, Платикладус (*Biota orientalis*). Сарвидошлар оиласига мансуб дарахт ёки бута, баландлиги 10 метргача етади. Танасининг пўстлоғи тўқ кулрангда, пўст ташлаб туради, шох-шаббаси пирамида шаклида бўлиб, вертикал ўсадиган новдалардан тузилган. Новдалари ясси, пишиқ, яшил рангда. Барглари нинасимон, тангачасимон бўлиб, учи ўткир, безли, тиниқ яшил рангда. Шарқ биотаси бир уйли ўсимлик.

Асосан уруғидан кўпаяди, қаламчадан ҳам кўпайтириш мумкин. У секин ўсади, соясевар, иссиқсевар, қурғоқчиликка чидамли, катта ёшида совуққа ҳам чидамли, газларга чидамли. Ҳар хил тупроқда ўсаверади. Лекин оҳакли қумлоқ тупроқларда яхши ўсади. Илдизи бақувват ривожланган. Шохлари эгилувчан бўлиб, шамол таъсиридан ва қор босиб қолишидан зарарланмайди.

Шарқ биотаси, Платикладус (*Biota orientalis*)

Шарқ биотасининг қалин, шарсимон шох-шаббали ва эгилиб ўсувчи шакллари бор. Баъзилари пакана, бошқалари баланд бўйли, нинабарглари яшил зангори, оқ-сарғиш рангда бўлиб, жуда чиройли. МДХ нинг жанубий минтақаларидаги шаҳар ва паркларда кўплаб ўстирилади. Ландшафт қурилишида биотани якка-якка ёки гуруҳ қилиб экиш тавсия қилинади.

Бу манзарали ўсимлик Ўзбекистон шароитларида яхши ўсади, айниқса унинг компакт шох-шаббали шакли ландшафт қурилишида кенг қўлланилади. У аҳоли яшаш жойларини кўкаламзорлаштиришда кенг миқёсда фойдаланилмоқда.

Крим қарағайи (*Pinus pallasiana*). Баландлиги 35 м, диаметри 1 метргача етадиган дарахт. Танасининг пўстлоғи тўқ кулрангда, шохлариники эса қизғиш рангда. Куртаклари конуссимон, учи ўткир, смола билан қопланган. Нинабарглари тўқ яшил, қаттиқ, ялтироқ, учи ўткир, узунлиги 8-16 см бўлиб, оддий қарағайникига нисбатан икки марта узун. Улар новдада 2 тадан тўда бўлиб жойлашади. Қуббаси йирик. Май ойида чангланади.

Уруғлари қуббаси чангланиб уруғлангандан сўнг иккинчи йилда етилади. Етилган қубба сариқ-қўнғир рангда, узунлиги 5-10 см, оддий қарағайникига нисбатан йирик бўлади. Уруғи ҳам йирик, узунлиги 6 мм, қанотчали. Бу қарағай ҳам уруғдан кўпаяди ва очик ерларда яхши ўсади. 500-600 йилгача яшаши мумкин. Ўқ ва ён илдизлари яхши ривожланади.

Крим қарағайи (*Pinus pallasiana*)

Бу қарағай совуққа ҳам, иссиққа ҳам чидамли, куруқ оҳакли, қумли ва қумлоқ тупроқли ерларда айниқса, яхши ўсади. Ёғочи пишиқ, смолали, ўзаги сариқ ёки қизғиш, атрофи сариқ ранглидир.

Қарағай халқ хўжалигида катта аҳамиятга эга. Унинг ёғочидан кемасозликда ва турли бинокорлик ишларида фойдаланилади. Унинг смоласидан скипидар ва канифоль олинади. Қарағай ихота дарахтзорлари барпо қилиш ва кўкаламзорлаштириш мақсадларида кўплаб экилади.

Табиий ареалида оддий қарағай ва эман билан биргаликда ўсади ёки табиий қарағайзорлар ҳосил қилади. Украинада кўкаламзорлаштириш мақсадларида кўплаб экилади. Ўзбекистонда Самарқанд, Тошкент, Андижон вилоятлари ҳамда Пискент шаҳрида 100 ёшдан ошган қрим қарағайи дарахтлари ҳозирда ҳам яхши ўсиб турибди. Аҳоли турар жойларини кўкаламзорлаштиришда ва ландшафтлар барпо этишда кенг қўлланилади.

Элдор қарағайи (Pinus eldarica Medw)

Элдор қарағайи (*Pinus eldarica*) Табиий шароитларда 12-15 метр баландликкача ўсади. Ушбу қарағай тури МДХда ўсувчи энг жанубий қарағай тури ҳисобланади. Элдор қарағайи тошлоқ ерларда ўсиб, бу ерларда ёғувчи 200 мм йиллик ёғин миқдори билан қаноатланади. Ёзги ойларда ёмғир буткул ёғмайди. Бу ерларда улар алоҳида дарахт ёки кичик қарағайзорлар кўринишида ўсади. Апрельда гуллайди, қуббалари 2 йил давомида (20-22 ой) етилади, 3-4 йили очилади ва уруғлари атрофга ёйилади. 2007-2008 йилнинг қаҳратон қишида Ўзбекистон шароитлари учун кам учрайдиган совуқлар (-28 °C) қайд этилди. Тошкент шаҳрига экилган элдор қарағайларининг 70-80% сақланиб қолди ёки қисман зарарланди. Бу ҳолат элдор қарағайини юқори мослашувчанлигини кўрсатади. Тез ўсиши ва қуруқ иссиқлардан зарарланмаслиги каби хусусиятлари уни кўкаламзорлаштириш учун истиқболли турга айлантирган. Аҳоли турар жойларини кўкаламзорлаштиришда ва ландшафтлар барпо этишда кенг қўлланилади. Автомобиль йўллари чеккасида аллеялар барпо этиш учун мос дарахт тури ҳисобланади.

Қора (Австрия) қарағайи (*Pinus nigra*)

Қора (Австрия) қарағайи (*Pinus nigra*) Бу қарағай тури жанубий ва ўрта Европада кенг тарқалган ва қрим қарағайига яқин тур ҳисобланади. Баландлиги 30 метргача ва тана диаметри 1 метргача бўладиган пирамидал шаклда шох-шаббасига эга тур. Нинабарглари тўқ-яшил 7-16 см узунликда мустаҳкам. Бу тур ёруғсевар ва иссиқсевар ҳисобланади. Қурғоқчиликка ҳам чидамли. Тупроққа талабчан эмас. Тез ўсиши ва қуруқ иссиқлардан зарарланмаслиги каби хусусиятлари уни кўкаламзорлаштириш учун истиқболли турга айлантирган. Аҳоли турар жойларини кўкаламзорлаштиришда ва ландшафтлар барпо этишда кенг қўлланилади. Автомобиль йўллари чеккасида аллеялар барпо этиш учун мос дарахт тури ҳисобланади.

Шренк Тянь-Шань қорақарағайи (*Picea schrenkiana*). Катта дарахт бўлиб, баландлиги 30-35 м га, диаметри 1-1,5 га етади. Шох-шаббаси конус ёки тор пирамида шаклида, пўстлоғи юпка, тўқ қўнғир рангда, таркибида ошловчи модда бор. Новдалари тукли ёки туксиз, оч сарғиш рангда. Дарахт доира шаклида шохланади, шохлари ёйилиб осилиб ўсади.

Куртаги тухумсимон, юмалоқ шаклда, учи тўмтоқ, нинабарглари йирик, бўйи 2-4 см, 4 қиррали, чизиқли, ўткир учли, бир оз эгик шаклда бўлиб, зангори яшил рангда. Барглари-нинг юқориги қирраларида ёриқчалар (3-6 та) бор. Барглари новдада спираль шаклда жойлашади. Шох-шаббасининг ички қисмидаги барглари тўқ яшил рангда. Қорақарағай бир уйли ўсимлик. Қуббалари биринчи йили етилади. Бу пайтда узунлиги 16 см га, диаметри 4-5 см га етади. Улар дарахтнинг учки қисмида калта бандчада жойлашади. Унинг тангачалари бутун (яхлит), букик, юмалоқ, ялтироқ, бўйи 2,2-2,5 см, эни 1,5-1,8 см бўлиб, жигаррангда.

Куртаги тухумсимон, юмалоқ шаклда, учи тўмтоқ, нина-барглари йирик, бўйи 2-4 см, 4 қиррали, чизикли, ўткир учли, бир оз эгик шаклда бўлиб, зангори яшил рангда. Барглари-нинг юқориги қирраларида ёриқчалар (3-6 та) бор. Барглар новдада спираль шаклда жойлашади. Шох-шаббасининг ички қисмидаги барглар тўқ яшил рангда.

8-расм. Шренк қорақарағайи (*Picea schrenkiana*)

Уруғи 4-5 мм, тухумсимон шаклда бўлиб, қўнғир рангда, қанотчали. Қанотчасининг бўйи 1,5 см, эни 0,5 см, қўнғир рангда, тескари тухумсимон.

Бу қорақарағай уруғидан яхши кўпаяди. Ҳавонинг ва тупроқнинг бироз қуруқлигига чидамли. У Тянь-Шанда 3000 м гача баландда ўсади. Ер танламайди, тошли ерларда, тоғ дарёлари бўйида, тоғ қияликларида кўпроқ учрайди.

Марказий Осиёда табиий учрайдиган ягона қорақарағай тури ҳисобланади. Уни Ўзбекистон шаҳар ва қишлоқларини кўкаламзорлаштириш учун фойдаланиш кенг тавсия этилади. Шаҳарларда аллеялар барпо этишда, ландшафт паркларида фойдаланиш учун истиқболли тур ҳисобланади.

Тиканли қорақарағай (*Picea pungens*). Бу қорақарағай турининг ватани Шимолий Америка тоғлари ҳисобланади. Дарахтнинг баландлиги 45 метргача, диаметри 1,5 метргача етади. Нинабарглари узунлиги 2-3 см, тўрт қиррали, кучли тикансимон, яшил, ғуборли ва мовий рангли.

Тиканли қорақарағайнинг (*Picea pungens*) мовий шакли

Новдалари оловранг-жигарранг тусда. Куртаклари кенг овалсимон, оч жигарранг, смоласиз. Куббалари 5-10 см узунликда йўғонлиги 2-3 см, цилиндрсимон, чўзинчоқ, бироз букик, оч-жигарранг тусда.

Уруғлари қанотчали, шамол ёрдамида тарқалади. Исиққа, совуқларга ва қурғоқчиликка чидамли, лекин қуёшнинг тик нурларида нинабарглари зарарланади. Тиканли қорақарағайнинг мовий кумушсимон тусли шакллари манзаравийлиги жиҳатидан қорақарағайлар орасида тенги йўқ ҳисобланади. Хиёбонлар, парклар, аллеяларда экиш учун истиқболли тур ҳисобланади. Ландшафт объектларида кўплаб экиладиган манзарали тур ҳисобланади.

Глиптостробуссимон метасеквойя (*Metaseguota glyptostroboides*). Таксодийдошлар оиласига мансуб йирик дарахт бўлиб, баландлиги 50 метрга, диаметри 2 метрга етади. Шох-шаббаси тухумсимон шаклда. Пўстлоғи жигаррангда. Шохлари пўстлоқларини ташлаб туради. Новда ва барглари қарама-қарши жойлашади. Метасеквойянинг новдалари узун ва калта бўлиб, ён калта новдалари яшил рангда, қишда барглари билан бирга тўкилиб кетади.

Метасеквойя дарахти симподиал типда шохланади. Шунга кўра унинг шох-шаббаси ён томонга қараб ўсади. Ён шохлари тўғри бурчак ҳосил қилиб жойлашади. Куртаклари тухум шаклида, йирик, жигарранг, юпқа тангачалар билан ўралган, туксиз, кўпинча 2 тадан жойлашади. Нинабарглари 0,8-1,25 см гача, майин, нозик бўлиб, новдада қарама-қарши жойлашади. Уларнинг юз томони тўқ яшил, орқа томони зангори яшил рангда бўлиб, силлиқ тузилган, бандсиз. Метасеквойя бир уйли ўсимлик, 6 ёшида балоғат ёшига етади ва чангланади. Оталик куббалари новдасининг учида барг қўлтиғида жойлашади. Улар 5 мм узунликда бўлиб, шингилча ҳосил қилади.

Гулён барглари бут шаклида жойлашган. Гулбанди 3 мм узунликда, микроспорофили калта бандчали. Оналик қуббалари навдада биттадан жойлашади, узунлиги 8 мм, гулён-барглари ҳам буларда бутсимон жойлашган, улар овал ёки учбурчак шаклида. Гулбанди 4 мм узунликда бўлиб, баргсиз. Қуббалари тўқ жигаррангда, новдада осилиб туради. Улар биринчи йили етилади.

Глиптостробуссимон метасеквойя (Metasequoia glyptostroboides)

Қубба тангачалари қарама-қарши жойлашади, ҳар қайси тангача тагида 5-9 тадан уруғ ривожланади. Уруғи ясси, юпқа, тухумсимон бўлиб, учки томони бир оз ўйиқ. Метасеквойя уруғидан осон кўпаяди. У ўқ илдиз ва ён илдизлар чиқаради. Уни қишки қаламчасидан кўпайтириш мумкин.

Ҳозирги пайтда бу тур Марказий Хитойнинг ғарбий туманларида сақланиб қолган ва ўша ҳудудда кўплаб ўсади. У табиятда сояроқ, нам ерларда, тоғ қияликларида, дарё қирғоқларида, қумоқ, нордон тупроқларда ўсади.

Метасеквойя Хитойда шаҳарларни кўкаламзорлаштиришда кўп экилади. Совуққа ва қурғоқчиликка чидамли. Ёғочи сифатли. Кейинги йилларда метасеквойя Тошкент шаҳрини кўкаламзорлаштиришда ва ландшафт қурилишида кенг қўлланилмоқда.

Икки парракли гинкго (*Ginkgo biloba*). Гинкго қадимий дарахт, у 250 млн йил аввал ер юзиде пайдо бўлган ва кенг ўрмонзорлар юзага келтирган. Унинг битта биологик чидамли ушбу тури бизнинг давримизгача етиб келган. Гинкго билоба моноподиал типда шохланадиган сийрак шох-шаббали реликт дарахт, баландлиги 30-40 метр, диаметри 1,5-4,5 метрга етади.

Танаси оқиш, кулранг тусда. Новдаси узун, шохчалари калта, оқиш кулранг. Куртаги конуссимон шаклда, қўнғир рангда. Барглари узун бандли, барг пластинкаси елпиғичсимон шаклда, эни 5-10 см, чети чуқур ўйиқли, 2-3 бўлмали, қалин пўстли, туксиз, оч яшил рангда. Барг бандининг томирлари дихотомик шохланган, барглари новдада спиралсимон, шохда эса 2-5 тадан тўп-тўп бўлиб жойлашади. Пояси ва илдизи анатомик тузилиши жиҳатидан нинабарглиларникига ўхшайди.

Гинкго дарахти -30 °C гача совуққа чидайди. Гинкго уруғидан ва қаламчасидан, тўнкасидан бачки новда чиқариб ҳам кўкаради. Кавказнинг кўп ҳудудларида йўл чеккаларига қатор қилиб экилиб, хушманзара дарахт сифатида фойдаланилади. У ўртача иқлимда, ҳавоси сернам мамлакатларда экилса, яхши ўсади.

Ватани Хитой ҳисобланади ва у ерда 2000 ёшга кирган дарахтларни учратиш мумкин. Ландшафт қурилишда кенг қўлланилади, аллеяларда, хиёбонларда ва паркларда қўплаб экилмоқда. Тошкент шароитида яхши ўсади, қуруқ иссиққа ва қурғоқчиликка чидамли тур сифатида кенг фойдаланиш тавсия этилади.

Гинкго билоба (Ginkgo biloba)

■ | МАНЗАРАЛИ ЯПРОҚБАРГЛИ ДАРАХТЛАР

Оддий сохтакаштан (*Aesculus hippocastanum*) Баландлиги 40 м га етадиган йирик дарахт бўлиб, танаси кам шохланган, пўстлоғи қалин, бўйига ёрилган, қўнғир-жигаррангда. Новдалари қиррали, аввал тукли, яшил-қизғиш рангли, сўнг қўнғир-қизғиш рангга киради, барглари спираль шаклда жойлашади, кузда тўкилиб кетади. Банди калта, барг пластинкаси кенг ланцетсимон, дағал, четлари йирик тишчали, патсимон томирли.

Ён баргчалари ингичка, чўзинчоқ бўлиб, тез тўкилиб кетади. Барглари тўлиқ ёзилиб бўлганда (апрель-май ойларида) гуллайди. Гуллари йиғилиб, 35 см узунликда бўлган гултўплами ҳосил қилади. Бу бошоқда ҳам чангчи, ҳам уруғчи ёки фақат чангчи гуллари ривожланиши мумкин.

Оддий сохтакаштан (Aesculus hippocastanum)

Сохтакаштан одатда бир уйли ўсимлик бўлса-да, икки уйли туплари ҳам учрайди, бу пайтда бирида фақат чангчи, иккинчисидида уруғчи гуллар бўлади.

Сохтакаштаннинг гуллари шамол воситасида ва ҳашаротлар ёрдамида чангланади. Уруғчи гуллари 1-3 тадан бўлиб жойлашади. Улар тўрт ўрама ичида яширин ётади, гуллаш пайтида эса фақат тумшукчаси ва қисман гулкўрғони кўриниб туради. Нектарли ўсимлик ҳисобланади.

Ёнғоқ меваси октябрь ойининг бошларида етилади ва ноябрь ойи давомида ерга тўкилади. Бу вақтда қаттиқ тиканли шарсимон ўрамаси 4 қисмга ажралади. Ўрама ичида 1 тадан 3 тагача ёнғоқ бўлади. Меваси юпқа ёғочланган, дағал, жигаррангда, ялтироқ, туб қисмида рангли доғи бор. Ёнғоғи шарсимон, тухумсимон бўлиб, ёнидан эзик. Уруғи эндоспермасиз, эмбриони оқ-сарик рангда, уруғ палласи серэт, пластик моддаси жуда кўп.

Сохтакаштан ёш вақтида тез ўсади. Илдизи ўқ илдиз бўлиб, ерга чуқур кириб боради. Тўнкасидан кўкаради, кўп йил яшайди, 1000 йиллик дарахтлари қайд этилган. У Кавказнинг ғарбий ҳудудидаги ўрмонзорларда, Кичик Осиёнинг шимолий қисмида ва Ўрта Ер денгизи атрофидаги ҳудудларида асосан Болгария ва Грецияда кенг тарқалган. Шимолий Кавказнинг тоғ қияликларида, Оқдарё водийсида ўрмонзорлар ҳосил қилади. У ниҳоятда ёруғсевар ва иссиқсевар дарахт.

Сохтакаштан Ўзбекистонда аҳоли яшаш жойларини кўкаламзорлаштиришда истиқболли тур ҳисобланади. Сохтакаштан аллеяларда, хиёбонларда, йўлаклар ва автотрассалар чеккаларида экиш учун тавсия етилади. Сохтакаштан қуруқ иссиқ ва қурғоқчиликка чидамли тур ҳисобланади. Ландшафт қурилишида кенг фойдаланилади.

Оддий эман (*Quercus robur*). Баландлиги 35-40 м, диаметри 1-1,5 м га етадиган дарахт. Ўрмон шароитларида танаси тўғри ўсади, шох-шаббаси қалин.

Оддий эманнинг (Quercus robur) пирамидал шакли

Очиқ ерда ўсганда шохлари ён томонга ўсиб, кенг шох-шабба ҳосил қилади. Унинг пирамидасимон, шарсимон шох-шаббали, мажнунтол сингари манзарали шакллари бор.

Пўстлоғи бўйига ёрилган, тўқ кулрангда бўлади. Ёш шохлари ва новдалари ҳам қўнғир-қизғиш рангда, қиррали. Куртаклари овал шаклда, йирик бўлиб, новданинг учида доира бўлиб жойлашади. Юқориги куртаклари ўткир учли, ёнидагиси йирикроқ. Барглари оддий тузилган, спираль шаклда, кузда тўкилиб кетади. Барг пластинкаси тескари тухумсимон, патсимон бўлакли, бўлаклари юмалоқ учи тўмтоқ.

Ёнғоқмевалари узун бандли бўлиб, сентябрь ойидан бошлаб, айниқса, кузги совуқдан кейин тўкила бошлайди. Улар ҳар хил шаклда ва йирик-майда бўлиши мумкин.

Оддий эманнинг илдизи бақувват ўқ илдиз бўлиб, ерга 10-12 м га яқин кириб боради. Шамолга чидамли, 500-600 йилгача яшайди. Совуққа ҳам чидамли дарахт, ёруғсевар ва ҳар хил тупроқда ўса олади, лекин нам тупроқ унинг ўсиши учун энг қулай шароитдир. Шаҳар шароитларида газга ва қуруқ иссиққа чидамли. Эманнинг шох-шаббаси пирамидасимон шакли шаҳар шароитларида йўл чеккаларига, тротуарлар бўйлаб аллеялар барпо этишда кенг қўлланилади. Ландшафт қурилишда хиёбонларга, паркларга ва сув ҳавзалари бўйлаб экиш тавсия этилади.

Ўткир баргли заранг (*Acer platanoides*). Баландлиги 30 м га етадиган катта дарахт. Шох-шаббаси қалин, кенг, юмалоқ шаклда, барглари йирик панжали, ўткир учли, беш бўлакли, бўлақларининг учи юмалоқ-тўмтоқ. Бу заранг барг ёзишдан олдин – апрель ойида гуллайди, гуллари сариқ-яшил, айрим жинсли бўлади.

Меваси сентябрь ойида етилади ва узоқ вақт дарахтда сақланади. Уруғи йирик, ясси тузилган, қанотчалари бор. Уруғлари экишдан аввал 3 ой давомида стратификация қилинади, сўнг кўчатзорга сепилади. Табиий ҳолда кузда тўкилган уруғлари эрта баҳорда униб чиқади. Ўткир баргли заранг ёш вақтида тез ўсади, сўнг ўсиши секинлашади.

Илдиз тизими ўқ илдиз типига бўлади. Асосий илдизи ерга чуқур кирмайди, бироқ бақувват ён илдизлари ниҳоятда сертармоқ бўлади. Бу дарахт тўнкасидан кўкаради, пархиш йўли билан кўпаяди, у 150-200 йилгача яшайди. У япроқли ва аралаш ўрмонларда бошқа дарахтлар билан бирга ўсади. У етарли даражада совуққа чидамли. Баргининг йирик шох-шаббасининг қалин бўлиши унинг сояга чидамлилигини билдиради. У ер танлайди, шўртоб тупроқда ўса олмайди. Нам тупроқни хоҳлайди, қурғоқчиликка чидамсиз.

Ўткир баргли заранг (*Acer platanoides*).

Зарангнинг ёғочи қимматбаҳо ҳисобланади. У тиниқ сариқ ёки қизғиш рангда, оғир, қаттиқ бўлади. Гули нектарли. Аҳоли яшаш жойларини кўкаламзорлаштиришда катта роль ўйнайди, чунки унинг қизил барги ва шарсимон шох-шаббаси унга чиройли тус беради. Ўрмон ландшафтшунослигида ва ўрмон мелиорацияси ишларида ҳам муҳим ўринни эгаллайди. Хиёбонлар, парклар ва аллеяларга кўплаб экилади.

Кумушсимон ёки қандли заранг (*Acer saccharinum*). Баландлиги 40 м, диаметри 1,5 м га етади. Пўстлоғи кулранг, барглари уч бўлакли бўлиб, узунлиги 14 см, туб томони ўроқсимон тузилган. Бўлаклари яшил, туксиз. Гули қўнғироқ шаклда, узунлиги 5 мм, яшил-сариқ бўлиб, йиғилиб соявонсимон тўпгул ҳосил қилади. Меваси қанотчали бўлиб, узунлиги ёнғоқчаси билан биргаликда 4 см келади, туксиз. Бу заранг уруғидан яхши кўпаяди. Илдиз тизими ер юзига яқин

жойлашади. Соясевар дарахт ҳисобланади. Кузда барглари тиниқ сариқ, пушти, қизил рангга кирганда жуда чиройли кўринади. У 300 йилгача яшайди.

Ёғочи жуда қаттиқ ва пишиқ бўлади. Ундан ширин суюқлик олинади, унинг миқдори 6% га етади. Бунинг учун эрта баҳорда дарахтнинг танасини тешиб найча ўрнатади ва шираси йиғиб олинади. Битта дарахтдан олинadиган ширин суюқликнинг қуруқ қандга айлантриб ҳисоблагандаги ўртача вазни 1-3 кг га етиши мумкин. Бу заранг Шимолий Американинг АҚШ ва Канада давлатларининг шарқидаги ўрмонларда ўсади.

Бу зарангнинг манзарали шакллари бўлиб, улар кўкаламзорлаштиришда ва ўрмон ландшафтшунослигида кенг қўлланилади. Кумушсимон заранг Тошкент шароитларида яхши ўсади, шаҳар шароитларига яхши мослашади ва аллеяларга, хиёбонларга экиш учун тавсия қилинади.

Сада қайрағоч (*Ulmus densa*). Бу қайрағоч тури шарсимон зич шох-шаббасига эга манзарали дарахт, шох-шаббаси кенг, қалин пирамида шаклида, пўстлоғи ёрилган қора рангда, барглари қалин, чўзинчоқ, тухумсимон, чети икки қатор тишчали. Баландлиги 12-14 метрга етади. Бу қайрағоч Марказий Осиёда тоғ дарёлари водийсида ўсади. У қадимдан аҳоли яшаш жойларини кўкаламзорлаштиришда кенг экилиб келинган, боғларда катта ариқлар бўйида экилган. Қурғоқчиликка чидамли дарахт. МДХ нинг Европа қисмининг жанубий ҳудудларига ҳам манзарали дарахт сифатида экиш мумкин. Сада қайрағоч Тошкент шаҳри ва бошқа вилоят шаҳарларида кўкаламзорлаштиришда кенг фойдаланилмоқда, ландшафт объектларида манзарали дарахт сифатида кўплаб экилади.

Сада қайрағоч (*Ulmus densa*).

Альбиция ёки ипак акацияси (*Albizzia julibrissin*). Ўртача баландликдаги дарахт ўсимликдир, унинг баландлиги 10-12 м га, диаметри 40 см га етади. Шох-шаббаси соябон шаклда бўлиб, ниҳоятда чиройли. Шохлари кулранг, ясмиқчалари кўп, бир йиллик новдалари яшил, майда кулранг ясмиқчали, туксиз.

Барглари қўш патсимон мураккаб тузилган, баргчалари майда, ланцетсимон, узунлиги 8-12 мм, эни 0,5-0,6 мм, ҳар иккала томони яшил, туксиз. Май ойининг охири-июннинг бошларида гуллайди. Гуллаш даврида дарахт жуда хушманзарали кўринишга эга бўлади. Гули нектарли. Меваси ясси дуккак. Ипак акациянинг тавсифли белгиларидан бири шуки, кечқурун қуёш ботгандан кейин барглари йиғилади ва осилиб туради, эрталаб кун ёришгач яна ўз ҳолига қайтади. Ёғочи қаттиқ, сариқ-жигаррангда, яхши рандаланади, жуда чиройли, шунинг учун мебель саноатида ишлатилади, ундан турли асбоблар ياسалади.

Альбиция ёки ипак акацияси (Albizzia julibrissin)

Ипак акация субтропик минтақа ўсимлигидир. Озарбайжоннинг жанубий ҳудудларида тоғ текисликларида ўсади. Пўстлоғида 8% га яқин ошловчи моддалар бор. Қора денгиз бўйидаги шаҳарларда кўкаламзорлаштириш мақсадларида кўп экилади. Тошкент шаҳрининг хиёбонларида, паркларида уни учратиш мумкин, лекин унчалик кўп тарқалмаган. Альбиция ёш вақтида қаттиқ совуқдан зарарланади.

Лекин бизнинг шароитда қаттиқ совуқ кам бўлади, шунинг учун уни кенг миқёсда шаҳарларни ва қишлоқларни кўкаламзорлаштириш учун экиш тавсия қилинади. Уни якка-якка ёки гуруҳ-гуруҳ қилиб экиш мақсадга мувофиқ. Шаҳар шароитларига чидамли. Ландшафт объектларини барпо этишда фойдаланиш тавсия этилади.

Ошловчи тотим (Rhus coriaria L.)

Ошловчи тотим (*Rhus coriaria* L.) Бу кичик баргини тўқувчи 2-4 метр баландликка эга дарахт Қримдаги тоғларнинг жанубий қияликларида, Кавказда ва Марказий Осиёда денгиз сатҳидан 700 м баландликда ўсади. Барглари новдада навбат билан жойлашган, 25 см узунликка эга бўлиб, 7-21 таллантесимон патсимон жойлашган баргларига эга. Таркибида 25% га яқин таннид моддаси бор. Бу дарахт тоғ қияликларини ёмғирда ювилиб кетишидан сақлашда муҳим роль ўйнайди, чунки илдизи бақувват бўлади. Илдизидан бачкилайди. Утоғли ҳудудда қурилган автомобиль йўллари қияликларини мустаҳкамлашда ва кўкаламзорлаштиришда манзарали ўсимлик сифатида жуда юқори баҳоланади. Шаҳар паркларида ва хиёбонларда яқка ёки гуруҳ ҳолида экиш тавсия этилган.

Қоғозли тут дарахти (*Broussonetia papyrifera* L.)

Қоғозли тут дарахти (*Broussonetia papyrifera* L.) Қоғоз дарахтининг баландлиги 20 м га, диаметри 80 см га яқин. Барг банди 4-8 мм, тукли. Барг пластинкаси кенг тухумсимон ёки ланцетсимон-тухумсимон, туби нотекис юраксимон ёки тўмтоқ, учи ўткир ёки тўмтоқ бўлиб, бўйи 8-15 см, эни 6-10 см, бутун ёки 3-5 бўлакли. Юз томони яшил, дағал тукли, орқа томони кулранг, бахмал тукли, кейинроқ яшил рангга киради. Оталик тўпгуллари 3-5 см, гулбанди майин тукли, 1,5 см. Оналик тўпгуллари бахмал тукли, бандининг узунлиги 1,5 см. Данакчаси қизил рангда, бўйи 2-2,5 см келади. Қоғоз дарахти ёруғсевар ўсимлик. У илдизидан бачкилайди. Японияда ва Хитойда табиий тарқалган бўлиб, пўстлоғининг ички қава-тидан олий навли қоғоз тайёрланади, шу сабабли унга шундай ном берилган. Хушманзара дарахт сифатида шаҳарларни кўкаламзорлаштиришда кенг экилади, Тошкент шароитларида яхши ўсади ва кўкаламзорлаштиришда кенг фойдаланилади.

Шарқ жийдаси (*Elaeagnus orientalis*)

Шарқ жийдаси (*Elaeagnus orientalis* L.) Ушбу жийда ареали Помир-Олой, Кавказ, Марказий Осиё тоғлари ҳудудларини қамраб олган, 500 м дан баланд тоғ ёнбағирларида кўплаб ўсади. 7-8 м баландликкача ривожланувчи дарахт, дарахт танаси тўқ жигарранг, барглари ланцетсимон шаклда оқ ғубор билан қопланган. Шарқ жийдасининг йирик мева-ли шакллари халқ селекцияси маҳсули бўлиб, “нон жийда” номи билан аталган. Шарқ жийдаси Ўзбекистоннинг деярли барча вилоятларида аҳоли томонидан кўплаб ўстирилади, айниқса, унинг шўрланган ва сизот сувлари тупроқ юзасига яқин жойларда ўсувчи экотиплари ўрмон мелиорацияси учун катта аҳамиятга эгадир. Жийда кўкаламзорлаштиришда кенг қўлланилади, унинг кумушсимон барглари ва хушбўй гуллари, сариқ мевалари манзарали хусусиятлар ҳисобланади. Май ойи бошларида гуллайди, сентябрь-октябрь ойларида меваси пишиб етилади. Ихотазорлар барпо этишда кенг фойдаланилади. Чўл минтақаларида ҳамда Хоразм ва Қорақалпоғистон Республикаси ҳудудидаги автомобиль йўлларини кўкаламзорлаштиришда мос дарахт ўсимлиги.

Супургисимон кельрейтерия ёки совун дарахти (Koelreuteria Laxm.)

Кельрейтерия ёки совун дарахти (*Koelreuteria Laxm.*) баландлиги 5-6 метрга етадиган кўп танали хушманзара дарахт бўлиб, барглари патсимон, гуллари майда сариқ, йирик тўпгулга жамланган. Мева кўсаклари аввал яшил, пишиш давомида пушти, тўлиқ пишиб етилгач оч жигарранг тусга киради. Марказий Осиёга 18 асрда интродукция қилинган. Мевалари августда пишиб етилади, бўш кўсаклари қор ёғишигача дарахт шохларида сақланади. Республикамиз иқлим шароитларига яхши мослашган, қурғоқчиликка чидамли. Шаҳарларни кўкаламзорлаштиришда кенг фойдаланиш тавсия этилган. Автомобиль йўллари чеккаларига аллея сифатида экиш мумкин.

Юксак айлант ёки Хитой шумтоли (*Ailanthus altissima*)

Юксак айлант ёки Хитой шумтоли (*Ailanthus altissima*) республикамизга муваффақиятли интродукция қилинган хушманзарара дарахт ҳисобланади. Айлант дарахти ниҳоллигида қиш совуқларига чидаб, қуриб қолмаса, у йирик дарахтга айланади, 20-30 м баландликкача ўсади. Барглари патсимон, 41 донагача баргчалари мавжуд бўлиб, барг банди 0,2 м гача бўлиши мумкин. Июнь ойида гуллайди, гуллари сариқ-яшил тўплам кўринишида, 2 жинсли. Меваси сентябрда пишиб етилади ва дарахтда баҳоргача тўкилмай туради. Ниҳоллари тез ўсади, 3 йили 4 метргача ўсади. Горизонтал ривожланган илдиз системаси ҳосил қилади, улар ўз навбатида кўплаб она ўсимлик атрофида янги ёш ўсимликлар ривожланишини таъминлайди. Айлант ватани Хитой ва Япониядир. Ўзбекистонда XIX асрдан бошлаб экилмоқда, ўрмон мелиорацияда кенг фойдаланиладиган дарахт тури

ҳисобланади. Совуққа чидамсиз лекин қурғоқчиликка, газга чидамли. Ўрмон мелиорациясида жарликлар, қумлар, эрозияга учраган ерларни мустаҳкамлашда катта самара беради. Қўкаламзорлаштиришда суғориш имкониятлари чекланган ҳудудларда йўлларни қўкаламзорлаштириш учун тавсия этилган.

Истеъмолбоп ҳақиқий каштан (Castanea sativa)

Истеъмолбоп ҳақиқий каштан (*Castanea sativa*) республикамизга интродукция қилинган хушманзара ёнғоқмевали дарахт ҳисобланади. Унинг бўйи 30 м га, диаметри 1,5-2 м га етади, шох-шаббаси кенг, ёйиқ. Новдалари қиррали, аввал тукли, яшил-қизғиш рангли, сўнг қўнғир-қизғиш рангга киради, барглари спираль шаклда жойлашади, кузда тўкилиб кетади. Банди калта, барг пластинкаси кенг ланцетсимон, дағал, четлари йирик тишчали, патсимон томирли. Ён барг-

чалари ингичка, чўзинчоқ бўлиб, тез тўкилиб кетади.

Барглари тўлиқ ёзилиб бўлганда (ёзнинг ўрталарида май-июнь ойларида) гуллайди. Гуллари йиғилиб, 35 см узунликда бўлган бошоқ ҳосил қилади. Каштаннинг гуллари шамол воситасида ва ҳашаротлар ёрдамида чангланади. Урғочи гуллари 1-3 тадан бўлиб жойлашади. Улар тўрт ўрама ичида яширин ётади, гуллаш пайтида эса фақат тумшуқчаси ва қисман гулқўрғони кўриниб туради. Нектарли ўсимлик.

Меваси октябрь ойининг бошларида етилади ва ноябрь ойи давомида ерга тўкилади. Бу вақтда қаттиқ тиканли шарсимон ўрамаси 4 қисмга ажралади. Ўрама ичида 1 тадан 3 тагача ёнғоқ (каштан) бўлади. Каштан ёш вақтида тез ўсади. Илдизи ўқ илдиз бўлиб, ерга чуқур кириб боради. У ниҳоятда ёруғсевар ва иссиқсевар дарахт.

Тошкентда каштан совуқдан зарарланмайди, лекин эрта баҳорги совуқлар хавфли. У ихота ўрмон қаторлари барпо қилишда муҳим роль ўйнайди. Автомобиль йўлларида аллея барпо этиш учун экиш тавсия этилган.

Юраксимон жўка (*Tilia cordata*)

Юраксимон жўка (*Tilia cordata*) баландлиги 10-11 метрга етадиган шох-шаббаси диаметри 7 метрга тенг бўлган хушманзара дарахт. Барглари юраксимон 8-12 см диаметрга эга. Марказий Осиёга интродукция қилинганига 100 йилдан ошиб кетган. Май охири-июнь бошларида гуллайди. Гуллари асалга бой ҳисобланади. Меваси кузда етилади. Жўка дарахти 7 ёшидан бошлаб гуллайди ва гуллаш давомийлиги 1 ойдан ортиқ. Тоғли ҳудудларда асаларичиликни ривожлантириш мақсадида кўплаб маданий ўрмонларини экиш тавсия қилинган. Қурғоқчиликка ва иссиқ иқлимга чидамли. Шаҳарларда кўкаламзорлаштириш учун хушманзара дарахт сифатида экиш тавсия этилган.

Павловния (Paulownia) дарахти

Павловния (*Paulownia*) Павловниялар оиласига мансуб бўлиб, унинг ватани Жанубий ва Шарқий Осиё ҳисобланади. Ушбу дарахт Япония ва Хитойда кенг тарқалган бўлса-да, Европада, Шимолий ва Шарқий Америкада, Австралияда ва бошқа қитъаларда Павловния плантацияларини учратиш мумкин. Павловния жуда тез ўсади, баргларининг катталиги 100 см гача бўлади, гуллари турли рангда товланувчи қўнғироқчаларни эслатади, уларнинг ҳиди жуда хушбўй бўлади. Павловния март-апрель ойларида гуллайди, гули бир ярим ой давомида туради. Барглари жуда катта, кенг юрак шаклида, банди узун, қарама-қарши жойлашган. Барглари май ойида ёзилади ва биринчи совуқ бошланиши билан тўкилади.

Павловния гуллаш даврида жуда хушманзара кўринишга эга бўлади. Хушбўй гулларининг диаметри 5-6 см бўлган қўнғироқсимон шаклга эга. Ранги оч кўк рангдан оч бинафшаранггача. Майда гуллари 25-30 см га етадиган тўпгулга йиғилган. Павловниянинг мевалари вегетация сўнгида тўлиқ пишиб етилади. Павловниянинг меваси 3-4 см узунликдаги ёғочлашган тухум шаклидаги қутичадан иборат бўлиб, улар бир оз ёнғоққа ўхшайди. Январь-февраль ойларининг охирида капсула иккита бўлакка очилади, капсуланинг ичида жуда кичик (диаметри – 2-3 мм) тўқ жигарранг уруғлар бор, улар кенг мембранали қанот билан ўралган бўлиб, шамол уруғларни узоқ масофаларга учуриб кетишига имкон беради.

Павловния гули жуда нектарга бойлиги сабабли ундан келажакда асал ишлаб чиқаришда фойдаланиш мумкин. Павловния гулидан олинган асал ўзининг сифати билан ажралиб туради. Асали мазали бўлиш билан бирга шифобахш ҳамдир. Павловния гулидан олинган асал ўткир нафас йўлларини, ўпка ва овқат ҳазм қилиш органлари касаллик-

ларини даволашда жуда фойдали ҳисобланади. Павловния 100 йилгача яшайди, баландлиги 25 метргача поясининг диаметри 1 метргача бўлади. Кўкаламзорлаштириш учун истиқболли дарахт тури ҳисобланади.

Канада багрянниги(*Cercis canadensis*). Баландлиги 10-15 метрга етадиган дарахт ўсимлиги бўлиб, барглари оддий, кенг, бутун, ўйиқли ёки икки бўлак, учта ёки кўп томирили бўлиб тузилган. Ён баргчалари тангчасимон бўлиб, тез тўкилиб кетади. Гуллари пушти-сиёҳ рангда. Дарахти барг ёзишдан олдин гуллайди, гуллари йиғилиб, буйраксимон шингилча ҳосил қилади.

Меваси дуккак, чўзинчоқ, ясси-эзик, ингичка, икки паллали. Бу дарахтнинг новдалари силлиқ, қўнғир рангда бўлиб, барглари новдасида навбат билан жойлашади, улар оддий, юмалоқ ёки буйраксимон бўлиб, учи юмалоқ ёки ўйиқ, туби юраксимон, чети тишчасиз, туксиз, бўйи 5-8 см, эни 7-12 см. Барг банди узунлиги 20-30 мм, барг пластинкасида 5-7 та асосий томири бор. Гуллари бинафша рангда, тўпгули катта шингилча ҳосил қилади. Дарахти барг ёзишдан олдин гуллайди, гули нектарли.

Канада багрянниги (*Cercis canadensis*).

Меваси узун, ясси дуккак, юқори чоки қанотчали. Ёғочи қаттиқ, оғир, ўзакли бўлиб, ўзаги яшил-сарик, тевараги оқ-пушти рангда. Бу дарахт уруғидан кўпаяди. Уруғи униб чиқиш хусусиятини 2 йилгача сақлайди. Манзарали дарахт сифатида Қримда кўп экилади. Россиянинг ва Украинанинг жанубий худудларида манзарали дарахт сифатида аҳоли яшаш жойларини кўкаламзорлаштиришда кенг қўлланилади. Совуқдан қисман зарарланади. Иссиққа, қурғоқчиликка жуда чидамли. Тошкент шаҳри шароитларида яхши ўсади, аллеяларда, хиёбонларда ва паркларда ўстирилмоқда. Ландшафт қурилишда фойдаланиш учун истиқболли тур ҳисобланади.

Япон софораси (*Sophora japonica*). Баландлиги 10-20 м, шох-шаббаси ёйиқ, шарсимон, ниҳоятда гўзал дарахт. Пўстлоғи катта ёшида бўйига ёрилган бўлади ва қорамтир тусга киради, шохи ва новдаларининг пўстлоғи силлиқ ва тўқ яшил бўлиб, ясмиқчалари бор. Барглари новдаларида навбат билан жойлашади, тоқ патсимон тузилган бўлиб, 7-17 та тухумсимон баргчалардан иборат.

Софора июнь ойидан август ойигача гуллайди, гуллари оқ сарик, капалаксимон бўлиб, новдасининг учида шингил рўвак ҳосил қилади. У нектар чиқариб турадиган ўсимлик. Дуккаги октябрь ойида етилади, у дарахтда осилиб туради, серэт, сирти чўтир, паллаларга ажралмайди. Елимсимон суюқлик билан тўла, аввал яшил бўлиб, сўнг тўқ қизил рангга киради. Уруғи қора бўлиб, ловияга ўхшаб кетади. У баҳорда сепилса, 10-15 кундан сўнг униб чиқади. Ўқ ва ён илдизлари бақувват бўлиб ривожланади, тўнкасидан кўкаради.

Софоранинг ёғочи ўзакли, қаттиқ. Мевасидан сарик ранг бўёқ олинади. Бу дарахт Японияда ва Хитойда табиий ҳолда ўсади. МДХ га бундан 150 йил илгари келтирилган. Ёруғсевар

ўсимлик, ер танламайди, шўртоб тупроқда ҳам ўсаверади, қурғоқчиликка чидамли.

Софора хушманзара дарахтлардан бири ҳисобланади. Чунки чиройли гуллайди. Тошкент шаҳри шароитларида ёзнинг қуруқ иссиғига ва қурғоқчиликка чидамли. Ландшафт қурилишида истиқболли тур ҳисобланади. Аҳоли яшаш жойларини кўкаламзорлаштириш ишларида кенг қўллаш тавсия этилади.

Япон софораси (*Sophora japonica*)

Сўгалли қайин ёки оққайин (*Betula pendula*). Баландлиги 25-30 метрга, диаметри 60-80 см га етадиган дарахт бўлиб, танаси ва шохларининг пўстлоғи силлиқ, оқ ва жигар рангда бўлиб, юпқа пўст ташлаб туради. Танасининг тубидаги пўстлоғи бўйига ингичка ёрилади, ранги қораяди. Кур-

так ва барглари навбат билан жойлашади. Барглари оддий тузилган бандли, тез тўкиладиган ёнбаргчалари бор, кузда тўкилиб кетади.

Барг пластинкаси бутун, юмалоқ ва ланцет шаклида, чети тишчали, патсимон томирли. Улар бир уйли, айрим жинсли дарахт. Чангчи гуллари кузда ҳосил бўлади, улар цилиндрсимон кучала бўлиб, шохининг учида биттадан жойлашади. Уруғчи гулли кучалалари эрта баҳорда калта новдалардаги барглар қўлтиғида 2 та ёки 4 тадан бўлиб ривожланади.

Қайин эрта баҳорда гуллайди ва шу пайтда барг ҳам ёзади. Меваси етилганда ўрама тангачаси дағаллашади. Илди-зи юза жойлашади. Тўнкасидан кўкаради, лекин катта ёшида бу хусусияти йўқолади. Қайин 40 ёшгача яхши ўсади, сўнг ўсиши сусаяди. У 100-120 йилгача яшайди.

Сўгалли қайин ёки оққайин (*Betula pendula*)

У кўкаламзорлаштиришда кўп экилади, чунки чиройли дарахт. Оққайин Россия ўрмонларининг тимсоли ҳисобланади, танаси манзарали хусусиятга эга, ландшафт қурилишда кенг экилади. Тошкент шароитларида яхши ўсади, гуруҳ-гуруҳ кўринишида партерларда экилади.

Ѓўзал катальпа (*Catalpa speciosa*). Катта дарахт бўлиб, баландлиги 30 м, диаметри 1,5 м га етади. Танаси тик ўсади, шох-шаббаси пирамида шаклида ёки кенг тарвақайлаган бўлади. Танаси ва шохларининг пўстлоғи қизил-қўнғир, бўйига энли ёрилган.

Барглари кенг-овал шаклда, гоҳо чўзиқ, узунлиги 15-30 см га етади, учи ўткир, туби тўмтоқ, чети тишчали. Юз томони тиниқ яшил, туксиз, орқа томони сертук, ҳидсиз. Барг банди узунлиги 10-15 см. Гуллари кам гулли рўвак ҳосил қилади. Рўвагининг узунлиги 20 см га етади.

Кўсакчасининг узунлиги 45 см, эни 1,5 см, пўсти жуда қалин, уруғи юмалоқ, калта тукли. Ѓўзал катальпанинг ёғочи оқ, енгил, ниҳоятда пишиқ, намда чиримайди, шу сабабли ундан шпал ва телеграф устунлари учун фойдаланилади. Катальпа жуда хушманзара дарахт ўсимлик, шу сабабли Шимолий Америкада ҳам у паркларга ва кўчаларга кўплаб экилади.

Бу дарахт тури табиий ҳолда Шимолий Америкада Миссисипи ва Миссури Огайо дарёлари бир-бирига қўшиладиган ҳудудда, Теннеси штатида ва Шимолий Арканзаснинг ғарбий ҳудудларида тарқалган. Ўзбекистонга 1920 йиллардан келтирилган. Чиройли дарахт бўлганидан республикамизда аҳоли яшаш жойларини кўкаламзорлаштиришда кўп экилмоқда. Ландшафт қурилишида аллеялар, солитерлар барпо этишда фойдаланилади. Автотрассалар чеккаларига, сув ҳавзалари ёнларига ва дам олиш оромгоҳлари ва санаториялар ҳудудига экиш тавсия этилади.

Ѓўзал катальпа (*Catalpa speciosa*)

Йирик гулли магнолия (*Magnolia grandiflora*). Магнолия барглари доим яшил ниҳоятда ғўзал дарахтдир. Унинг баландлиги 25-30 метрга етади.

Барглари оддий, доим яшил, серэт, чети текис бўлади. Гуллари биттадан, йирик, диаметри 10-25 см га яқин, оқ ёки пушти-сиёҳранг, ниҳоятда хушбўй. Гулкўрғонда барглари 8-12 та бўлиб, ҳар қайси доирасида учтадан жойлашади. Чангчиси ва уруғчиси чексиз кўп, улар спираль шаклда жойлашади. Магнолия ҳашаротлар ёрдамида чангланади.

Меваси 1-2 уруғли данакча-резавор мевадир. У Шимолӣ Америкадан тарқалган. Кавказ ва Қрим шароитида доим яшил ҳолида ўсади. Тошкент шароитларида яхши мослашиб ўсади, лекин баҳорги совуқлар унинг учун хавфли, доим яшил барглари зарарланади.

Суланже магнолияси (*Magnolia saulangeana*)

Кўкаламзорлаштиришда Суланже магнолияси (*Magnolia saulangeana*) тури ҳам кенг фойдаланилади. Бу тур барглари ёзмасдан хушманзара гуллайди. Республикамизнинг иссиқ ва қуруқ шароитларига мослашган бўлса-да, баъзи йиллари магнолия қурғоқчиликдан ва қишки совуқлардан зарарланади.

Магнолия чиройли гуллайдиган дарахт бўлганлигидан республикамизнинг марказий ва жанубий туманларида аҳоли турар жойларини кўкаламзорлаштириш учун кўплаб экилмоқда, ландшафт қурилишида истиқболли тур ҳисобланади. Тошкент шаҳрида хиёбонларга, парклар ва кўчаларни безаш учун экиш мақсадга мувофиқдир.

Лириодендрон ёки лола дарахти (*Liriodendron tulipifera*). Баландлиги 30 метрга, диаметри 2 метрга етадиган хушманзара дарахт. Танасининг пўстлоғи ёрилган, типик кулрангда,

шоҳ-шаббаси овал ёки кенг пирамида шаклида. Новдалари қўнғир кулрангда, икки ёшидан бошлаб, оқиш пўст ташлаб туради.

Барглари оддий лирасимон шаклда, яшил зангори рангда, новдаларида навбат билан жойлашади. Гуллари лоланинг гултожига ўхшайди, узунлиги 5 см, оч сариқ ёки пушти яшил рангда. Меваси қубба шаклида бўлиб, кузда етилади. Кузда барглари сарғайиб тўкилади. Бу дарахт 250 йилгача яшайди.

Қуббасимон меваси қанотчага ўхшаш қисмлардан ташкил топган бўлиб, ҳар қайси қанотча ичида уруғ жойлашади. Меваси кузда етилгач, қубба тўкилиб, қанотчалари ажралади ва шамол воситасида тарқалади. Сепишдан олдин уруғини стратификация қилиш лозим. У ниҳоятда чиройли дарахт бўлганлиги учун кўкаламзорлаштиришда кенг экилади. Лола дарахти кейинги йилларда кўкаламзорлаштириш мақсадида кўплаб экилмоқда, ландшафт қурилишида истиқболли тур ҳисобланади. Истироҳат паркларига, хиёбонларга ва маъмурий бинолар олдига экиш тавсия этилади.

Лириодендрон ёки лола дарахти (Liriodendron tulipifera)

Мажнунтол (*Salix babylonica*). Баландлиги 8-15 м, диаметри 50-60 см бўлган дарахт. Пўстлоғи бўйига ёрилган, тўқ кулрангда. Шохлари узун, ингичка бўлиб, кўпинча пастга осилиб ўсади. Новдаси сариқ-яшил ёки қизғиш рангда. Куртаклари майда, ўткир учли, яшил-қўнғир рангда. Барглари тор ланцетсимон, узунлиги 10-16 см, эни 1-1,5 см, учи ўткир, чети майда тишчали, айрим вақтларда бутунлай тишсиз.

Ёш новдасидаги барглари тукли, юз томони тиниқ яшил, ялтироқ, орқа томони оқиш ёки зангори рангда. Барг бандинг узунлиги 0,7-0,9 см, безсимон тукли, барг пластинкасида 15-30 та ён томирлари бор. Ён баргчалари ланцетсимон ёки жуволдизсимон, ўткир учли, чети тишчали. Икки уйли дарахт. Кучаласи ингичка, калта бандли, тубида баргчалари бор, гуллари зич жойлашган, барг ёзиб бўлгандан сўнг гуллайди. Гулён баргчалари ингичка, тухум ёки ланцетсимон, учки қисми узун тукли. Бу тол қаламчасидан яхши кўпаяди.

Мажнунтол (Salix babylonica)

Мажнунтол Месопотамияда табиий тарқалган. Кавказда ва Марказий Осиё республикаларида манзарали ўсимлик сифатида қадимдан ариқлар, ҳовузлар бўйига кўп экилган. Шох-шаббаси эгилиб ўсганлигидан жуда чиройли манзарали кўриниш юзага келтиради.

Мажнунтол сув ҳавзалари чеккаларини кўкаламзорлаштиришда кенг қўлланилади. Сув бўйларида ландшафтли композициялар яратишда истиқболли тур ҳисобланади.

Оқ тут (*Morus alba*). Ушбу тут тури табиий равишда Хитой, Япония, Ҳиндистон ва Марказий Осиё, Кавказда кенг тарқалган ва маданийлаштирилган. Баландлиги 15 метргача бўлиб, тана диаметри 80 см гача етади. 250 йилгача яшаши аниқланган. Катта ёшли дарахт танаси пўстлоғи қалин дарз кетган ва кулрангда. Янги новдалари кулранг-яшил ёки қизғиш-кулранг бўлиб эгилувчанлиги юқори. Барглари турлича шаклларда: оддий, тухумсимон, чеккалари тишли ва ҳоказо.

Оқ тут апрель-май ойида барглари пайдо бўлиши билан бир пайтда гуллайди. Гуллари майда, кўримсиз мевалари ширин, истеъмолга яроқли июнь-июль ойларида пишиб етилади. Уруғлари майда, думалоқ оч кулранг-сарик рангда, диаметри 2 мм атрофида. Оқ тут қаламчаларидан яхши кўпаяди. Узоқ ўтмишда Марказий Осиё ва Кавказ аҳолиси томонидан маданийлаштирилган, айниқса унинг балхитут, марварид тут номи билан халқ селекцияси маҳсули бўлган навлари кўплаб экилади.

Оқтут ўрмон-аграр ландшафтларни юзага келтиришда иштирок этади, ландшафт қурилишида сув ҳавзалари ва йўллар чеккаларига кўплаб экилади.

Қора тут (*Morus nigra*). Қора тут оқ тутга нисбатан кам тарқалган, у асосан Эрон, Марказий Осиё ва Кавказда ўстирилади. Унинг барглари ипак қурти учун кам ишлатилади. Дарахти 10-15 м баландликда бўлиб, морфологик белгиларига кўра оқ тутдан деярли фарқ қилмайди. Мевалари июнь-июль ойларида пишиб етилади, тўқ қизил, тўқ сиёҳрангда бўлиб, нордон-ширин таъмга эгадир. Қора тутнинг халқ селекцияси маҳсули бўлган шотут нави аҳоли томонидан кўп лаб экилади.

*Қора тут (*Morus nigra*)*

Асосан, қаламчадан қимматли навлари пайвандлаш йўли билан кўпайтирилади. Кўкаламзорлаштиришда қора тутнинг манзарали новдалари пастга эгилиб ўсувчи шакли кўплаб экилади. Ландшафт қурилишида бу манзарали тут шакли аллеяларга кўплаб экилади.

■ | МАНЗАРАЛИ БУТАЛАР

Далачойбаргли тобулғи (*спирея*) (*Spiraea alhypericifolia*). Қалин шох-шаббали, новдалари ингичка, қўнғир қизил рангдаги, тукли бута бўлиб, баландлиги 1-1,5 м. Куртаклари майда, юмалоқ тухумсимон шаклда, кўп тангачалар билан қопланган, қўнғир рангда, тукли, кўпинча дашт, тоғ ўрмонларида ўсади. Барглари тухумсимон ёки тескари тухумсимон, ёки бўлмаса ланцетсимон бўлиб, битта томирли, учи 2-5 тишчали ёки бутун, юз томони тўқ яшил, устки томони яшил ёки зангори яшил рангда, узунлиги 7-35 мм, гуллари оқ рангда бўлиб, йиғилиб соявонсимон тўпгул ҳосил қилади. Май ойида гуллайди, гуллаганда жуда чиройли манзарали кўриниш юзага келтиради. Уруғдан яхши кўпаяди. Уни яшил тўсиқ учун экиш тавсия қилинади.

Тобулғи (*спирея*) (*Spiraea alhypericifolia*).

Аҳоли яшаш жойларини кўкаламзорлаштиришда кенг қўлланилмоқда. Ландшафт қурилишда композициялар яратишда фойдаланилади. Паркларда, дам олиш оромгоҳларида кўкаламзорлаштириш учун экилади.

Падуббаргли магония (*Mahonia aquifolium*). Бу бута паст бўйли, баландлиги 1 метргача бўлган ерга ётиб ўсадиган манзарали доим яшил ўсимлик бўлиб, барглари қаттиқ, ялтироқ, пўсти қалин, тўқ яшил рангда, баргчалари ўткир тишчали. У май ойида гуллайди, гуллари тилла ранг сариқ, йиғилиб шингилча ҳосил қилади.

Падуббаргли магония (*Mahonia aquifolium*).

Резавор меваси серэт, қорамтир, ҳаво ранг, юмалоқ шаклда бўлиб, диаметри 8 мм гача, етади кузда етилади. Уруғ олиш учун мевасини август ойида йиғиш керак. Магония Шимолий Америкадаги тоғли ҳудудларда тарқалган.

Ўзбекистонда асосан, манзарали бута сифатида экилади, чунки унинг гули ва барглари жуда гўзал. Совуққа, қурғоқчиликка чидамли. Илдизидан осон бачкилайди, ўрмон мелиорацияси ишларида тоғ қияликларини ёмғир суви ювиб кетишидан сақлаш мақсадида экиш учун жуда қулай ўсимлик.

Магония шаҳарларни кўкаламзорлаштиришда кенг қўлланилади. Парклар, хиёбонларда экилади. Ландшафт композициялари яратишда фойдаланилади.

Оддий зирк (*Berberis vulgaris*). Бута ўсимлиги бўлиб, баландлиги 3 м, пўстлоғи оқ қўнғир, шохлари ингичка. Апрель ойида барг чиқариш билан бир вақтда гуллайди. Гуллари шингил кўринишда, сариқ рангда. Меваси тиниқ қизил рангда, барглари тўқ яшил рангда, жуда хушманзара бута.

Оддий зиркнинг (*Berberis vulgaris*) қизил баргли шакли

Сояга ва қурғоқчиликка чидамли, илдизидан бачкилайди. Ёғочи тиниқ сариқ бўлиб, қуриганда қораяди, чиройли текстурага эга. Мевасидан турли ичимлик, мураббо ва конфет маҳсулотлари тайёрланади.

Танаси ва илдизининг пўстлоғидан олинган экстрактери ва жун газламаларни бўяшда ишлатилади. Барглари ва меваси таркибида 6 % га яқин олма кислота ва С витамини бор. У МДХнинг Европа қисми ўртаси ва жанубидаги ҳудудларда, Қрим ва Кавказда тарқалган.

Оддий зирк Ўзбекистонга манзарали ўсимлик сифатида интродукция қилинган. Унинг айниқса қизил рангли баргларига эга манзарали шакли кўкаламзорлаштиришда кенг қўлланилади. Ландшафт қурилишда оддий ва Тунберг зиркиннинг қизил баргли зирк шакли тротуар чеккаларига, паркларга, хиёбонларга экиш тавсия этилади.

Лигиструм (*Ligistrum vulgare*). Лигиструмнинг 50 га яқин тури бўлиб, кўкаламзорлаштириш учун аҳамиятлиси оддий лигиструм ёки деворгул ҳисобланади. Бу ўсимлик тез кўпаядиган сершоҳ, баландлиги 3-4 метргача бўлган бута. Барглари ланцетсимон, чўзинчоқ, шохларида узоқ сақланади.

Деворгул июнь ойида гуллайди, сентябрь-октябрда мевалари пишиб етилади. Мевасининг ранги тўқ кўк, қора, қизил ширали, 1-2 уруғли. 1000 дона уруғи 22 г оғирликка эга.

Асосан қаламчаларидан тез кўпаяди, жонли яшил девор сифатида кўплаб экилади, шохлари қирқувга ва шакл беришга яхши мослашган, турли шакллар ҳосил қилиши мумкин.

Ландшафт қурилишида истиқболли ўсимлик ҳисобланади.

Оддий настарин (*Syringa vulgaris*)

Оддий настарин (*Syringa vulgaris*). Настариннинг 30 га яқин тури маълум. Улар асосан манзарали ўсимлик сифатида кўкаламзорлаштириш соҳасида ва аҳоли томонидан кўплаб ўстирилади.

Настариннинг кенг тарқалган тури оддий настарин ҳисобланади, унинг селекция қилинган манзарали навлари ҳам мавжуд. Настарин 6 метр баландликкача ўсиб, зич шох-шаббалар ҳосил қилади. Настарин май ойида гуллайди, гуллари тўпгул кўринишида оқ, сиёҳ рангда бўлиб, жуда манзаралидир.

Кузда мевалари пишиб етилади, қанотсимон уруғлар ажралиб чиқади, узунлиги 1 см, 1000 уруғ оғирлиги 5-9 г, уруғидан кўпаяди, сергул навлари пайвандлаш йўли билан кўпайтирилади. Шаҳарларни кўкаламзорлаштиришда кенг фойдаланилади. Ландшафт қурилишида истиқболли ўсимлик ҳисобланади.

Форзиция (*Forsythia suspense*).

Форзиция (*Forsythia suspense*). Баландлиги 1,5-2 м га етadиган бута бўлиб, новдалари тик ўсади. Барглари тўқ яшил. Эрта баҳорда барг ёзишдан олдин гуллайди, гули сариқ, баҳор совуқларига чидамли.

Уруғдан ҳам, пархиш йўли билан ҳам кўпаяди, ёзги қаламчасидан ҳам кўпайтириш мумкин. Бу тур апрель-май ойларида гуллайди. Гуллари бутада узоқ сақланади. У сояга чидамли, бироқ очиқ ерларда яхши ўсади, ер танламайди. Қурғоқчиликка, турли зараркунанда ва касалликларга ҳам чидамли.

Форзиция шаҳар шароитларига чидамли, кенг бордюрларни ва қияликларни кўкаламзорлаштиришда, газонларда солитер сифатида экиш тавсия этилади. Ландшафт қурилишида кенг фойдаланиш тавсия этилади.

Доим яшил шамшод (*Buxus sempervirens*). Шамшод кичикроқ дарахт ёки бута ҳисобланади. Пўстлоғи силлиқ, кулранг-яшил. Новдаси 4 қиррали, яшил рангда. Барглари доим яшил, қалин пўстли, чети текис, калта бандли бўлиб, новдада доира шаклида жойлашади.

Доим яшил шамшод (*Buxus sempervirens*)

Шамшод ўсимлиги март-апрель ойларида гуллайди. Меваси август-сентябрь ойларида етилади. У кўсак шаклида бўлиб, учи томонида устунчалар қолдиғидан ҳосил бўлган учта шохчаси бор, етилганда уч паллага ажралади.

Кўкаламзорлаштириш соҳасида асосан доим яшил шамшод ўстирилади. У ўрта ер денгизи атрофидаги ҳудудларда тарқалган, Ўзбекистонда аҳоли яшаш жойларини кўкаламзорлаштириш мақсадида кўплаб экилади. Шамшоднинг ҳамма турлари деярли соясевар ўсимлик ҳисобланади.

У тупроқнинг унумдорлигига ва ҳавонинг намлигига талабчан. Секин ўсади ва узоқ йил яшайди. Тўнқасидан ҳамда пархиш йўли билан кўпаяди, илдизидан бачкилайди.

Ёғочи қиммат баҳоланади, унинг ранги тиниқ, пўсти қалин, пишиқ, қаттиқ бўлиб, яхши ёрилади ва ишлаш қулай. Шамшодни бутаб, ҳар хил шакл бериш осон. Шунинг учун жойларни кўкаламзорлаштиришда муҳим аҳамиятга эга.

Ўзбекистон шароитида ҳавонинг қуруқлигидан анча зарарланмоқда. Шамшод жонли девор яратишда жуда қўл келадиган ўсимлик. Ландшафт қурилишида партерда, жонли девор яратишда фойдаланиш тавсия этилади. Топиар яратишда шамшоддан кенг фойдаланилади.

Япон нормушки (Evonumus japonica).

Доимяшил тик ўсувчи бута ёки кичик дарахт, баландлиги 5-8 м. Май-июнда гуллайди. Нисбатан тез ўсади. Ярим сояланган жойларда суст ўсиши мумкин, аммо очик, ёруғ жойларда яхши ўсади, касаллик ва зараркунандалар билан кам зарарланади.

Япон нормушки (Evonumus japonica).

Совуққа чидамли – қисқа вақт давомида -18-20 °С совуққа чидайди, лекин шу ҳароратда новдаларининг уч қисмини совуқ уради, аммо тез тикланади, тупроқ танламайди, нисбатан куруқ ва юмшоқ, зич лойли тупроқларда ўсиши мумкин.

Кумоқли, юмшоқ, намли тупроқларда яхшироқ ўсади ва ривожланади. Чанг ва газга чидамли. Уни кесиб ҳар хил шакллар ҳосил қилиш мумкин. Бордюрлар, паст бўйли жонли деворларни барпо этишда, парклар, хиёбонлар ва боғларда фойдаланилади.

Бутага турли шакл бериш мумкин. Манзарали шакллари якка ва кичик гуруҳ ҳолида ландшафт композициялари барпо этишда ишлатилади. Айрим манзарали шакллари бордюрлар барпо этишда ишлатилади. Ландшафт қурилишида истиқболли ўсимлик ҳисобланади.

Хеномелес ёки япон беҳиси (Chaenomeles japonica).

Япон беҳиси (*Chaenomeles japonica*). Баландлиги 2 метр келадиган бута ўсимлиги. 3-4 ёшдан бошлаб апрелда гуллай бошлайди. Секин ўсади, совуққа чидамли бута. Тупроқ унумдор бўлиши керак. Очиқ жой, қуёшли майдонда яхши ўсади. Қурғоқчиликка чидамли. Кам шўрланган тупроқда ҳам ўсаверади, тутун ва газга чидамли. Кесиш йўли билан ҳар хил шакллар ҳосил қилиш мумкин. Ўсимликларни ёзда гуллаш даври тамом бўлгандан сўнг кесилади. Майсазорда якка турда, гуруҳ ҳолида, жонли девор ва бордюр шаклида қўлланилади. Гуллаш даврида хушманзара кўриниш келтиради.

Кўкаламзорлаштиришда пакана ёки Маулей хеномелеси туридан ҳам кенг фойдаланилади. Меваси хушбўй ҳидли, сариқ-тилласимон рангда. Меваси С витаминига бой ҳисобланади. Баландлиги 1 метргача бўлади.

Республиканинг барча вилоятларида манзарали ўсимлик сифатида ишлатилиши мумкин, кучли шўрланган тупроқлар бундан мустасно. Гуллаш даврида манзарали кўриниш ҳосил қилади. Шаҳарларни кўкаламзорлаштиришда гуруҳ-гуруҳ ҳолида ёки якка ҳолида, жонли деворларда ва бордюрларда экиш тавсия этилади. Ландшафт қурилишида истиқболли ўсимлик ҳисобланади.

Сурия гибискуси (*Hibiscus syriacus*). Баландлиги 3-4 метрга етадиган манзарали узоқ гулловчи бута. Бу ўсимлик қадимда Шимолий Хитойдан Европага интродукция қилинган манзарали ўсимлик ҳисобланади. Гуллаган даврида жуда хушманзара ҳисобланади, секин ўсади, 3-4 ёшдан бошлаб гуллайди, гулларининг ранги оқ, пушти, бинафша ранг, қизил бўлиб, ҳидсиз. Гибискус уруғидан, новда қаламчасидан ва пайванд усули орқали кўпайтирилади.

Аҳоли яшаш жойларини кўкаламзорлаштиришда кенг фойдаланилмоқда, газонларда солитерлар барпо этишда,

дарахтлар гуруҳлари чеккасида экишда, аллеяларда экишда кенг қўлланилади. Ландшафт қурилишида истиқболли ўсимлик ҳисобланади.

Сурия гибискусу (Hibiscus syriacus)

Лагерстремия ёки ҳинд настарини (*Lagerstremia indica*). Бу ўсимлик табиатда 7 метр баландликкача ўсувчи бута ҳисобланади. Ватани Хитой ҳисобланади, маданий ҳолда Ҳинди-стонда кўп экилади. Гуллари йирик, 3-4 см диаметрга эга, ёрқин қизил рангда, тўпгулга йиғилган, унинг узунлиги 20-25 см. Бута июнь охиридан токи октябргача гуллайди.

Уруғлари ёрдамида ва вегетатив усулда кўпайтириш мумкин. Асосан ёғочлашган новда қаламчаларидан кўпайтирилади. Лагерстремия совуққа чидамли, ёруғсевар, доимий суғориш имкониятлари мавжуд жойларда яхши ўсади ва чиройли гуллайди. Лагерстремиянинг юқори манзаравийлик хусусиятлари уни Ўзбекистонда аҳоли яшаш жойла-

рини кўкаламзорлаштириш учун кенг тавсия этиш учун асос бўлади. Кейинги йилларда лагерстермия ўсимлиги давомий гулловчи манзарали бута сифатида Тошкент шаҳри шароитларида кўкаламзорлаштириш ва ландшафт дизайнида кенг фойдаланилмоқда. Бу манзарали ўсимлик республикаимизнинг қуруқ иссиқ шароитларда яхши ўсиб ривожланмоқда.

Лагерстермия ёки ҳинд настарини (Lagerstremia indica).

Юкка (Yucca. Агавадошлар оиласига мансуб бўлиб, туркумида 30 тур киритилган. Юкка турлари доимьяшил манзарали ўсимликлар ҳисобланади. Улар Шимолий ва Марказий Америка ўрмонларида кенг тарқалган. Унинг асосий пояси бўлмайти, асосидан ўсиб чиққан қиличсимон поялари бўлиб, гуллаш даврида улар ўртасидан тик генератив новда ривожланади ва май ойида улар манзарали гуллайди.

Юкканинг Марказий Осиёга интродукция қилинганига 120 йилдан ошиб кетди. Асосан тупини бўлиш, новда қаламчалари, камроқ ҳолатларда уруғлари билан кўпайтирилади. Баъзи юкка турларида интродукция шароитида уруғлари шаклланмайди, бунинг асосий сабаби уларнинг ватанида гулларини чанглайдиган капалак турининг мавжудлигидир. Ўзбекистонда юкканинг танҳо чангланадиган тури – алоэ-симон юкка кўплаб уруғ беради. Кўкаламзорлаштириш учун кенг қўлланиладиган тури – ипсимон юкка ҳисобланади.

Ипсимон юкка (*Yucca filamentosa*) баландлиги 1 метргача бўлган кўп пояли доимяшил ўсимлик. Гулловчи тик пояси баландлиги 2 метргача, гуллари қўнғироқсимон кўринишда оқ-сариқ. Майда гуллайди, октябрда қайта гуллаши кузатилади. Меваси думалоқ кўсакча, 5 см диаметрга эга. Бу турдан уруғ олиш учун уни сунъий чанглантириш лозим. Совуққа чидамли, -20 °C совуққа бемалол чидайди. Асосан уруғи, тупини бўлиш, илдиз бачкилари ёрдамида ва илдиз қаламчалари ёрдамида кўпайтирилади.

Ипсимон юкка (*Yucca filamentosa*)

Юкка ўсимлиги жуда манзарали, шу сабабли солитер ёки гуруҳ ҳолатида экилади ёки клумба, гулзорлар марказида экилади. Юкка туркумига яна эгилувчан баргли юкка, шарафли юкка, Трекуля юккаси каби турлари кўкаламзорлаштиришда қўлланилади.

Оддий калина (*Viburnum opulus* L.) Табиатда калинанинг энг кўп тарқалган тури оддий калина (*Viburnum opulus* L.) ҳисобланади. Бу тур резавор қизил мевали бута.

Оддий калина (*Viburnum opulus* L.)

Унинг манзарали шакллари танлаш усулида яратилган: пакана калина (*V. opulus* “nanum”) ва стериль калина (*V. Opulus* “Roseum”) шакллари кўкламзорлаштиришда кенг қўлланилади. Булардан ташқари, гордовина калинаси (*V. lantata*) – Кавказ ва Қримда ўсувчи бурун калинаси, Саржент калинаси, момик калина, Даур калинаси – Шарқий Сибирда ўсувчи турлари кўплаб ўстирилади.

Бульданеж (*Viburnum f. sterile*)

Калина қишга чидамли ўсимлик бўлиб, республикамизнинг қуруқ-иссиқ иқлимига яхши мослашган ва яхши ўсиб ҳосил беради ҳамда манзаравийлигини сақлаб қолади. Асалга бой ўсимлик. Шаҳар шароитларига яхши мослашади. Калинанинг стерил мева тугмайдиган шарсимон гул тўп-ламидан иборат манзарали шакли “бульданеж” (қорсимон шар) номи билан машҳур (*Viburnum f. sterile*). Апрель ва май ойида гуллайди.

Калина уруғлари, илдиз бачкилари, новда қаламчалари ёрдамида кўпайтирилади. Бульданеж ҳам новда қаламчаларини илдиз олдириш усулида кўпайтирилади. Калина ва Бульданеж йўл чеккаларида ландшафтли кўриниш юзага келтириш учун, тротуарлар чеккаларига, паркларга кўплаб экилади.

Қорсимон мевали бута (Symphoricarpos albus (L.) S.F. Blake)

Қорсимон мевали бута (Symphoricarpos albus (L.) S.F. Blake) тури сершоҳ бута ўсимлик, баландлиги 2 м га етади, шох-шаббаси юмалоқ, шохлари ингичка, эгилувчан, бир оз тукли, барглари овал шаклда, оч яшил бўлиб, бўйи 2-5 см келади, қисман қирқилган, яъни бўлакли, орқа томони тукли. Гуллари қўнғироқсимон, бўйи 6 мм келади, пушти рангда, ички томони тукли. Меваси резавор мева, оқ, юмалоқ, туксиз, диаметри 1 см гача бўлиб, улар зич шода ҳолда новдаларнинг учида жойлашади ва тупида қиш бўйи сақланади. Бу тез ўсадиган бута. Ҳаво ва тупроқнинг қуруқлигига чидамли. Шаҳар шароитида ҳавонинг ифлосланишига бардош беради. Сояда ҳам ўсаверади. Ер танламайди, лекин оҳакли ерда яхши ўсади. Тупроқнинг бир оз шўртоблигига чидамли. Бу турнинг ватани Шимолий Америка ҳусобланади тарқалган. Кейинги йилларда Тошкент шаҳрини кўкаламзорлаштиришда кенг қўлланилмоқда. Бу бута меваси етилган вақтда жуда чиройли кўринади. Уни яшил тўсиқ яратиш учун экиш тавсия этилади. Меваси бутада узоқ вақт тўкилмасдан сақланади.

Доривор розмарин (*Rosmarinus officinalis* L). Розмарин туркумига киритилган ягона тур ҳисобланади. Ушбу доим яшил бута ўсимлиги баландлиги 1,5 метргача бўлиб, шох-шаббасининг диаметри ҳам шунга яқин. Ватани – Ўрта ер денгизи мамлакатлари ҳисобланади. Тез ўсувчан, ёруғсевар, қурғоқчиликка ва ер шўрига чидамлидир. Намлик кўпайиб кетса ўсимлик салбий реакция кўрсатади. Тупроққа талабчан эмас.

Доривор розмарин (Rosmarinus officinalis L)

Шаҳар шароитларида чангли, газли-тутунли муҳитга чидамли ҳисобланади. Новдалари ингичка, танасидаги кўпалаб эфир мойи ажратадиган безлари бўлиб, жуда хушбўй ҳид таратади. Кўп йиллик новдалари 4 қиррали. Барглари узунлиги 4 см, эни 0,5 см, ингичка ланцетли, устки қисми тўқ яшил, қуйи қисми туклар билан қопланган. Ер устки қисми зиравор сифатида фойдаланилади.

Гуллари майда, бинафша ранг, барглари қўлтиғида 5-10 тадан жойлашган. Розмарин манзарали ўсимлик сифатида ландшафтли қурилиш ва кўкаламзорлаштириш соҳасида кенг фойдаланилади.

Шаҳар шароитларида чангли, газли-тутунли муҳитга чидамли ҳисобланади. Новдалари ингичка, танасидаги кўпалаб эфир мойи ажратадиган безлари бўлиб, жуда хушбўй хид таратади. Кўп йиллик новдалари 4 қиррали. Барглари узунлиги 4 см, эни 0,5 см, ингичка ланцетли, устки қисми тўқ яшил, қуйи қисми туклар билан қопланган. Ер устки қисми зиравор сифатида фойдаланилади.

Гуллари майда, бинафша ранг, барглари қўлтиғида 5-10 тадан жойлашган. Розмарин манзарали ўсимлик сифатида ландшафтли қурилиш ва кўкаламзорлаштириш соҳасида кенг фойдаланилади.

Буддлея (Buddleja) и

Буддлея (*Buddleja*) ўсимлиги Норичникдошлар (*Scrophulariaceae*) оиласига мансуб кўп йиллик манзарали бута ўсимлик ҳисобланади. Бута баландлиги 2,5-3 метр. Туркумда 100 га яқин турлари бўлиб, асосан Америка, Африка ва Осиёнинг тропик ва субтропик минтақаларида тарқалган. Табиатда бута баъзан кичик дарахт сифатида ўсади.

Лиана ва ўтсимон турлари ҳам учрайди. Гултўплами ўзига хос шаклга эга. Буддлея клумбаларга, алпинарийларга, хиёбонлар ва шаҳар паркларига экилади. Гул тўплами 20-45 см узунликка эга. Гуллари ранги ва шаклига кўра фарқланади.

Вейгела (Weigela)

Вейгела (Weigela) ўсимлиги Шилвидошлар оиласига мансуб манзарали гулловчи бута ҳисобланади. Вейгела турлари шарқий ва жануби-шарқий Осиёда тарқалган, Ява оролида битта тури, Россияда Узоқ Шарқ ўрмонларида 3 тури учрайди. Вейгела асосан новда қаламчасидан кўпайтирилади, уруғидан кўпайтирилганда қимматли биологик белгилари сақланмайди. Вейгела ландшафт дизайни ва кўкаламзорлаштиришда яқка ёки гуруҳ ҳолида экилади, бошқа манзарали ўсимликлар билан композициялар яратишда фойдаланилади. Тошкент шаҳри шароитларида хушманзара гуллайди, газли-тутунли муҳитга яхши мослашган.

Глициния (Вистерия-Wisteria) гулловчи дарахтсимон лиана

Япон глицинияси – *Wisteria floribunda*. Япон глицинияси ёки кўпгулли глициния – *Wisteria floribunda*. Бўйи 8-10 метргача боради. Кенглиги 6 метргача. Тўпгули 45-50 см. Айрим формалари икки марта гуллайди. -23 °C даража совуққа чидайди. Жуда кўп манзарали шакллари бор. Тўпгули 1,5 м га борадиган йирик гулли глициния навлари бор. -37 °C совуққа чидамли Blue Moon – нави яратилган. Ёруғликни ёқтиради. Асосан вегетатив йўл билан кўпайтирилади. Япон глицинияси очиқ грунт ва вертикал кўкаламзорлаштиришдан ташқари, Японияда бонзай ўсимлик сифатида ҳам парвариш қилинади. Хитойда Хитой глицинияси (*Wisteria sinensis*) тури хушманзара ўсимлик сифатида кўкаламзорлаштириш ва ландшафт дизайнида фойдаланилади.

Дрок (*Genista tinctoria* L.)

Дрок (*Genista tinctoria* L.). Дуккакдошлар оиласига мансуб бўлиб, туркумига 100 га яқин турлар киритилган, улар асосан Европа, Шимолий Африка ва Ғарбий Осиёда кенг тарқалган. Бу дрок турининг ватани Россия ҳисобланиб, у мамлакатнинг Европа қисми, Ғарбий Сибирда, Ғарбий Европа ва Қозоғистонда кенг тарқалган. Яқин Шарқ мамлакатларида ҳам кенг тарқалган. Ёруғсевар ва мезоксерофит ўсимлик ҳисобланади. Табиатда баландлиги 1-1,5 метрга етадиган тикансиз бута, май ойида тилласимон-сарик гуллари қийғос гуллайди. Гуллаганда жуда манзарали кўринишга эга бўлади. Новдаларида узунлиги 2,5 см барглари мавжуд. Гуллари сарик. Новданинг учки қисмида жойлашган. Июнь-июлда гуллайди. Гуллаш давомийлиги 40-65 кунга тенг. Бўёвчи дрок тез ўсувчи тур ҳисобланади.

Дрок турлари уруғидан ҳам кўпайтирилади. Дрок дуккаги август-сентябрда пишиб етилади, етилган дуккак қўнғир рангга киради ва ёрилиб уруғлари тўкилади. Уруғлари қуритилади

ва ноябрда очик тупроққа 2.5-3 см чуқурликка экилади ва эгатлар мулчаланати. Уруғларни кузда экиш имконияти бўлмаса, дарҳол стратификация қилиш ва шу тарзда баҳоргача асраш ва март бошларидан кечиктирмай экиш мақсадга мувофиқдир. Уруғлар усти майин тупроқ билан беркитилади. Иссиқ ва курғоқчил иқлимга яхши мослашган. Ландшафт дизайнида кенг қўлланилади.

Жасмин (*Jasminum grandiflorum*)

Жасмин (*Jasminum*) Зайтундошлар оиласига мансуб доим яшил бута ўсимлик ҳисобланади. Бу ўсимликни кўпинча Чубушник ўсимлиги билан адаштиришади. Туркум вакиллари ер шарининг илиқ субтропик минтақаларида манзарали ўсимлик сифатида фойдаланилади. Жасмин хушманзара гуллари учун манзарали ўсимлик сифатида ландшафт дизайнида фойдаланилади. Жануби-шарқий Осиёда, Индонезияда ҳинд жасмини (*Jasminum sambac*) гуллари тўй-ҳашамларда кенг фойдаланилади. Жасмин бута ўсимлик бўлиб, гуллари оқ хушманзара. Жасмин Тошкент шаҳри шароитларида ландшафт дизайнида кенг фойдаланилади.

Ёрқин қизил пираканта (*Pyracantha coccinea*)

Ёрқин қизил пираканта – (*Pyracantha coccinea* Roem.)

Ватани Шарқий Европа ҳисобланади, совуққа чидамли тур, манзарали ўсимлик сифатида Россия Федерацияси шаҳарларида кенг фойдаланилади.

Пираканта баландлиги 2 метргача етадиган доим яшил бута, барглари эллиптик-чўзинчоқ, 4 см гача узунликда. Новдасида 1-1,5 см узунликдаги тиканлари мавжуд. Барглари ланцетсимон шаклда, 2-4 см узунликда. Май ойида гуллайди, тўпгулининг диаметри 4 см гача, гулчасининг диаметри 0,8 см. Бир уйли ўсимлик. Апрель-майда пушти-қизил гуллари гул тўплам шаклида етилади ва хушманзара кўринишга эгадир. Қизил пироканта – гуллари майда, оқ ёки оч сарғиш тўпгул ҳосил қилади. Жонли девор барпо этишга мос.

Мевачалари майда 0,5-0,6 см диаметрга эга, ёрқин қизил рангга эга. Мевалари новдасида баҳоргача сақланиш хусусиятига эга. Сарғиш рангли уруғлари мева ичида айлана ҳолида жойлашган.

Пираканта уруғлари майда бўлганлиги учун кўп ҳолларда вегетатив кўпайтирилади. Мевада уруғларнинг сони (n-10) 5 та. 1000 та уруғ оғирлиги $5,03 \pm 0,24$ г. Мевалари қиш давомида ҳам новдаларида тўкилмай сақланиши туфайли уруғларни кеч кузгача тайёрлаш ва мевадан ажратилгач, дарҳол тупроққа экиш тавсия этилади. Экиш чуқурлиги 1-2 см. Пираканта новда қаламчалари бир йиллик новдаларидан февраль охири-март бошларида 10-15 см узунликда тайёрланади.

Нозик дейция (*Deutzia gracilis*)

Нозик дейция (*Deutzia gracilis* Sieb. Et. Zucc.). Дейция туркумга 50 га яқин турлар киритилган бўлиб, улар Гортензиядошлар кенжа оиласига бириктирилган. Туркум вакиллари асосан Шарқий Осиё ва Ҳимолайда кенг тарқалган, 2 тури Мексикада ўсади. Дейциянинг барча турлари қийғос гулловчи буталар ҳисобланиб, кўкаламзорлаштиришда кенг қўлланилади. Дейция турлари чиройли гулловчи ўсимликлар гуруҳига киритилган, баландлиги 4 метргача бўлган бута.

Нозик дейциянинг ватани Хитой ва Япония ҳисобланади. Бутанинг баландлиги 2-2,5 м, гуллари юлдузсимон қорсимон-оқ, баъзан пушти, 15 см узунликдаги тўпгулга йиғилган. Гуллари 1,5-2 см диаметрда, май ойида гуллайди.

Шаҳарларда хиёбонларда, йўлаклар чеккаларига экиш учун тавсия этилади. Апрель охири-май бошларида қийғос гуллайди.

Андросов юлғуни (*Tamarix Androssowii*)

Андросов юлғуни (*Tamarix Androssowii* Litw.) Андросов юлғунининг табиий тарқалиш ҳудудлари – шўрланмаган ёки кам шўрланган қум ва барханлардир. Марказий Осиёнинг Зарафшон дарёси қадимий irmoқларида ва унга туташ бўлган Амударёнинг водий қисмида кенг тарқалган.

Баландлиги 8 метрға етадиган кичик дарахт ёки бута. Ёш новдаларининг ранги қорамтир, силлиқ, қаватчаларга кам ажратувчан; катта ёшдаги новдалари эса тўқ кулрангда. 1 ёшдаги пояларида барглари оч яшил ёки сарғиш бўлиб

пояларини тўлиқ қоплаган. Яшил пояларининг барглари тухумсимон, узун, учли. Гуллари йирик (6 см), шингилларга бириккан, оқ ёки оч-яшил тусда. Меваси-кичик (4-5 мм) ажралувчи кўсак, ичида 10 тагача уруғ бўлади. Фақатгина темир йўл ёқаларидаги қумларни мустаҳкамлаш учун экилади. Марказий Осиё ва Кавказ Орти мамлакатларида қумли тупроқларда қумни маҳкамлаш ва кўкаламзорлаштиришда фойдаланилади.

Шўрланган ерларни кўкаламзорлаштириш учун тавсия этилган. Ихотазорлар барпо этишда кенг фойдаланилади. Чўл минтақаларида Қорақалпоғистон Республикаси ва Бухоро, Навоий, Хоразм вилоятлари ҳудудидаги автомобиль йўлларини кўкаламзорлаштиришда мос ўсимлик.

Асл лавр (*Laurus Nobilis*)

Дафна ёки Лавр (*Laurus*) туркуми *Лаврдошлар* (*Lauraceae*) оиласининг ягона туркуми ҳисобланади. Ушбу туркумга ик-

кита тур – асл дафна ёки олийжаноб лавр (*Laurus Nobilis*) ва канар лаври (*Laurus Canarica*) турлари киради.

Асл лавр (*Laurus Nobilis*) тури доим яшил манзарали кичик дарахтдир. Барглари оддий тузилган, пўсти қалин, ялтироқ бўлиб, новдада навбат билан жойлашади. Баргларининг шакли чўзиқ, ялтироқ, дарахтда 6 йилгача сақланиши мумкин. Баргларида эфир мойи мавжуд, ҳиди хушбўй, шу сабабли зиравор сифатида озиқ-овқат ва консервалаш саноатида кенг фойдаланилади. Ёш барглари заҳарли ҳисобланади. Меваси қора, резавор мевага ўхшайди.

Асл лавр иссиқсевар ўсимлик. У Ғарбий Кавказдаги оҳақли ерларда ўсади, ҳамда кўплаб маданий шароитларда экилади. У манзарали ўсимлик бўлиб, кўкаламзорлаштириш мақсадларида ҳам ишлатилади. Республикамиз шароитларида баҳорги ва кузги совуқлардан зарарланиши мумкин, ўраб совуқдан муҳофаза этилади. Интерьерни кўкаламзорлаштиришда манзарали ўсимлик сифатида қўлланилади.

Деворгул ёки Лигиструм (*Ligistrum vulgare*)

Лигиструм (*Ligistrum vulgare*). Лигиструмнинг 50 га яқин тури бўлиб, кўкаламзорлаштириш учун аҳамиятлиси оддий лигиструм ва доим яшил япон лигиструми ҳисобланади. Бу ўсимлик тез кўпаядиган сершоҳ, баландлиги 3-4 метргача бўлган бута. Барглари ланцетсимон, чўзинчоқ, шохларида узоқ сақланади.

Лигиструм июнь ойида гуллайди, сентябрь-октябрда мевалари пишиб етилади. Мевасининг ранги тўқ кўк, қора, қизил ширали. Асосан қаламчаларидан тез кўпаяди, жонли яшил девор сифатида кўплаб экилади, шохлари қирқувга ва шакл беришга яхши мослашган, турли шакллар ҳосил қилиши мумкин. Жонли девор ҳосил қилувчи бута сифатида кўркаламзорлаштиришда кўплаб экилади. Ландшафт қурилишда истиқболли ўсимлик ҳисобланади.

ИНТЕРЬЕРЛАР ВА ЁПИҚ БИНОЛАРНИ КЎКАЛАМЗОРЛАШТИРИШ УЧУН МАНЗАРАЛИ ЎСИМЛИКЛАР

Интерьерни кўкаламзорлаштириш учун куйидаги сояга чидамли ўсимлик турларини қуёш нури етишмайдиган бинолар интерьерлари учун тавсия қилиш мумкин. Бу турларнинг асосий манзаравийлик хусусиятлари баргларида бўлиб, гуллари бундан мустасно. Қуёш нури кам етиб борадиган биноларда бу ўсимликларни бемалол ўстириш мумкин. Улар ўзини ярим соя ва кам ёритиладиган жойларда жуда яхши ҳис қилишади. Уларнинг яна бир муҳим хусусияти бино хавосини жуда яхши тозаловчилар ҳисобланади.

Ажойиб калатея (*Calathea langifolia*). Бу ўсимлик Ма-

рантдошлар оиласига мансуб бўлиб, Калатея (*Calathea*) туркумига унинг 286 та тури киритилган. Улар асосан Марказий ва Лотин Америкасининг тропик ўрмонларида тарқалган. Калатея турлари нақшли барглари билан манзарали ҳисобланади ва хоҳлаган хонани кўнгилдагидек дизайнда безаш учун мос, лекин шуни унутмаслик керакки, унинг учун қуёшнинг тўғри нурлари тавсия этилмайди. Калатея учун оптимал муҳит ярим соя жой ҳисобланади.

Калатея ўсимлиги (Calathea langifolia).

Калатея ўсимлигининг номи юнонча “Kalathos” сўзидан келиб чиққан бўлиб, сават деган маънони англатади, бунинг сабаби уларнинг барглари сават тўқиш учун ишлатилган. Бироқ ҳозирги калатея асосан манзарали ўсимлик сифатида экилади. Калатея ўсимлиги учун ҳарорат +16 даражадан паст бўлмагани маъқул. Гуллари бирмунча кўримсиз ҳисобланади лекин айрим турлари жуда чиройли гуллайди. Тупроқни фақат юмшоқ сув билан суғориш мақсадга мувофиқ. Ўсимлик баҳор ёз ойларида бирмунча кўп суғоришни талаб қилади.

Кўпайтириш қаламчалари, уруғлари ва тупини бўлиш усулларида кўпайтирилади. Калатеяни уруғидан кўпайтириш қийин тадбир ҳисобланади. Экиш учун максимал ҳолатда янги терилган уруғларни ишлатиш лозимдир. Уруғлар кум ва тупроқ аралашмасидан иборат субстратга экилади ва полиэтилен плёнка билан беркитиб қўйилади. Парникдаги ҳарорат +21+25 °C бўлишлиги таъминланади.

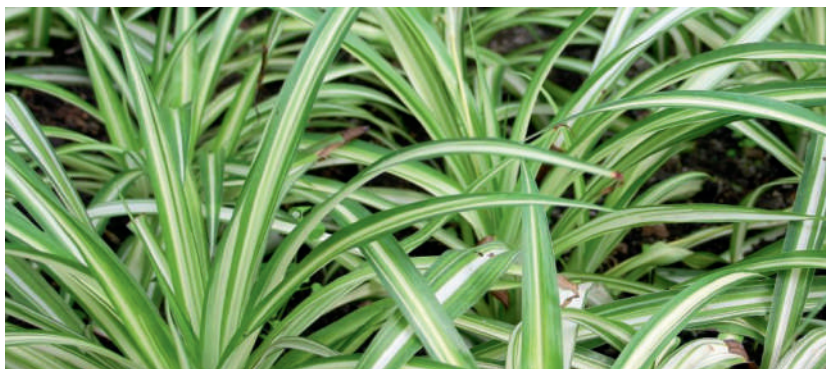
Нихоллар 3-4 ҳафтада униб чиқади, улар кейинчалик тувакларга кўчириб ўтказилади. Қаламчаларини илдиз олдириш учун уларни барг банди ва еростки илдизига эга қаламчасини нам кум ва тупроқ аралашмасига экилади ва полиэтилен плёнка билан беркитиб қўйилади. Илдиз олган кўчатлар 1 йилдан кейин тувакка кўчириб ўтказилади. Калатеянинг асосан барглари манзарали ҳисобланади, шунинг учун интерьер, балконларни кўкаламзорлаштиришда истиқболли ўсимлик ҳисобланади.

Хлорофитум (*Chlorophytum*). Хлорофитум Америка ва Жанубий Африканинг тропик ва субтропик ўрмонларидан келиб чиққан.

Хлорофитумнинг жуда кўп турлари бор. *Chlorophytum comosum* – ушбу тур жуда яхши ва тез кўпайиши билан ажралиб туради. Ушбу турнинг бир қатор манзарали шакллари ҳам мавжуд: *Chlorophytum comosum vittatum* – баргларининг ўртасида ҳосил қиладиган бир нечта оқ чизиқлари билан ажралиб туради, *Chlorophytum comosum bonnie* жингалак баргли хлорофитум ҳисобланади.

Хлорофитум ўсимлиги ўстириш учун алоҳида эътибор талаб қилмайди. Шунинг учун уни ўстириш қийин эмас. У узоқ вақт куёш нурисиз ўсиши мумкин ва ҳавони жуда яхши тозалаши билан ажралиб туради.

Кўпинча бу ўсимлик ампель ўсимлик сифатида экиб

Хлорофитум ўсимлиги (Chlorophytum).

ўстирилади. Бунинг учун махсус стендлар зарур бўлади. Хлорофитумни тупини иккига бўлиш йўли билан кўпайтириш энг самарали усул ҳисобланади. Тупроққа экилгач жуда тез илдиз олиб ривожланиб кетади. Ўсимликдан чиқадиган бирмунча узун шохчалар ҳам яхши шароитда тез илдиз чиқариб алоҳида ўсимлик ҳолатига келади.

Хлорофитум гигрофит ўсимлик бўлиб ёзда тез-тез суғоришни талаб қилади, қишда эса суғоришни камайитириш лозим. Қуёш нури тушмайдиган хонанинг узоқ бурчакларида ўстириш учун жуда мос ўсимлик ҳисобланади. Хлорофитум ҳавони жуда яхши тозаловчи сифатида жуда қадрланади.

Бенжамин фикуси (*Ficus Benjamina*) ва эластик фикуси (*Ficus elastica*). Фикус турлари тутдошлар (Moraceae) оиласига мансуб ўсимликлар бўлиб, Африка, Осиё ва Американинг тропик мамлакатлари фикуснинг ватани ҳисобланади. Манзарали фикуснинг бўйи 1-1,5 метрга етади, фикус ҳам гуллайди, аммо бу ҳодиса жуда кам учрайди. Баргларининг узунлиги 5-10 см, кенглиги 2-5 см, овал, ялтироқ.

Бенжамин фикуси
(*Ficus Benjamina*)

Эластик фикус
(*Ficus elastica*)

Баъзан унинг жойини ўзгартирилса барча барглари ташлаб юборади. Ўсимлик доимийликни севади, қуруқ ҳавога мослашган. Қорамтир баргга эга фикуслар оч тусли барглarga нисбатан кўп ёруғлик талаб қилмайди.

Ўсимлик +12 °C даража ҳарорат пасайишига тоқат қила олади, аммо совуқ ҳавода қолдирмаслик маъқул. Фикус тўғридан-тўғри қуёш нури тушишидан куйиши мумкин, шунинг учун уни очик ҳавода қуёш нурлари тик тушадиган жойларда ҳам қолдирмаслик керак. Ёзда фикуснинг барглари ювиб туриш яхши натижа беради ва барглари яхши ўсиб ривожланади. Агар хона ҳаддан ташқари қуриб кетса суғоришни кўпайтириш керак.

Фикус новда қаламчаларидан яхши кўпаяди. Фикусларнинг ампелсимон ҳаётий шаклга эга турлари унинг дарахтсимон ва бутасимон шаклларига қараганда яхши илдиз олади. Оддий сувли идишда 2-3 ҳафтадан сўнг унга солинган новдаларда ёнлама илдизлари пайдо бўлади. Барг бандидан баҳорги ва ёзги даврларда яхши илдиз олдириш мумкин, бунинг учун ёруғлик зарур (қуёш нури мунтасно).

Ярим ёғочлашган қаламчалари нам қумда ҳам илдиз

олади. Қаламчалар 8-10 см узунликда кесиб олинади ва корневин стимулятори эритилган сувга ёки кумга экилади. Хона ҳарорати ёки иссиқхона муҳитида кўпайтириш яхши натижа беради. Илдиз олган қаламчалар тупроққа кўчириб ўтқазилади. Фигус зараркунандалар шира, трипсдан қаттиқ азият чекади. Касалликка ва зараркунандаларга қарши совуқ душ ёки кимёвий воситалар ёрдамида ишлов берилади.

Папоротниклар (*Polypodiophyta*). Папоротниклар юксак ўсимликларнинг энг қадимийлари ҳисобланиб, уларнинг ер шари флорасида 2000 дан ортиқ тури бор. Улар 405 млн йил аввал палеозой эрасининг девон даврида пайдо бўлган ва ўша даврда гигант ўлчамларга эга бўлган. Ўсимлик уй шароитида яхши ўсиб ривожланади. Бу тропик ўсимлик соя жойларда ҳам ўса олади. Аммо ўсимлик баргларида сув сепиб туриш керак ва қуруқ ҳаводан сақлаш зарур. Ўсимликни озиклантириш унинг ўсишига ижобий таъсир этади. Интерьерларда ўстириш учун мос ўсимлик ҳисобланади.

Папоротник (*Polypodiophyta*)

Дифференбахия (*Dieffenbachia*). Дифференбахия доимияшил ўсимлик бўлиб, Ароиддошлар (*Araceae*) оиласига мансубдир. Дифференбахия учун ёруғлик тарқалиб тушадиган хона бурчаклари мос келади. Соясевар ўсимлик, ҳатто дераза пардаси ортида ҳам жуда яхши ўсиб ривожлана олади. Ўсимлик айниқса, баҳорги-ёзги вақтда чиройли нафис барглар ҳосил қилиб ўсади. Интерьерларни кўкаламзорлаштиришда истиқболли манзарали ўсимлик ҳисобланади.

Дифференбахия (Dieffenbachia)

Драцена маргината (*Dracaena marginata*). Бу доим яшил ўсимлик интерьерларда тропик муҳитни яратиш учун хизмат қилади. Ўсимлик қуёшнинг тўғри нурларидан қаттиқ зарарланади. Барглари манзарали бу ўсимликни соя жойда ўстириш мақсадга мувофиқ. Драцена тропик ўсимлик бўлиб, сунъий ёруғлик манбаларида ҳам яхши ўсади. Нам шароитда яхши ривожланади.

Драцена маргината (Dracaena marginata)

Драцена новда учки қаламчалари, новда қаламчаларидан кўпайтирилади. Қаламчалар сувда ёки торфдан иборат субстратда илдиз олдирилади. Қаламча узунлиги 7-10 см. Агар субстрат иситилса ва фитогармонлар ишлатилса илдиз олиши тезлашади. 2-4 ҳафтада илдиз олиши бошланади. Драценани 2-3 йилда март-апрель ойларида бир марта бошқа тувакка кўчириб ўтказиш мумкин. Уларни парваришда ўғитлашга эътибор бериш керак.

Спатифиллум (Spathiphyllum)

Спатифиллиум (*Spathiphyllum*). Ўсимлик Ароиддошлар (Araceae) оиласига мансуб бўлиб, қўғоқчиликка чидамли, жуда кўп сув талаб қилмаслиги ва куёш нури яхши тушмайдиган хона бурчакларида ўса олиши билан ажралиб туради. Иссиқсевар ўсимлик, +18 °C дан баланд ҳароратларда яхши ўсади, лекин +22+23 °C ҳароратларда яхши ривожланади. Ел-визакни ёқтирмайди.

Бу гул деярли парвариш талаб қилмайди, ёруғлик унинг ўсишига таъсир қилмайди, қоронғи хоналарда ҳам ўса олади. Тупини бўлиш орқали ва барглари орқали вегетатив усулда кўпаяди. Ўсимликнинг гуллаши қўшимча озиқлантиришга боғлиқ. Баҳордан кузгача ўсимлик ҳар 2-3 ҳафтада минерал ўғитлар билан озиқлантирилиб турилади.

КЎКАЛАМЗОРЛАШТИРИШДА МАНЗАРАЛИ ДАРАХТЛАРНИ ЭКИШ ВА ПАРВАРИШЛАШ

Кўкаламзорлаштириш соҳасида кўп йиллар мобайнида олиб борилган тадқиқотлар асосида манзарали дарахтзорларда кўчатларни турлича экиш схемаси тавсия этилади. Шаҳарларда ва автомобиль йўллари чеккаларини кўкаламзорлаштириш учун йирик штамли кўчатлардан фойдаланилади. Асосан 4 метр баландликда ва диаметри 5-10 см бўлиб илдиз тупроғи (коми) тана диаметрининг 10 баробари олинади. Илдиз тупроғи билан кўчатларни ташишда турли контейнерлар мавжуд. Йирик кўчатларни экиш чуқурини аввалдан тайёрлаб қўйилади.

Манзарали дарахтлар кўчатлари барглар тўкилгандан сўнг кеч кузда ёки баҳорда вегетация бошланмасдан экилади. Баҳорда ишларни тезлатиш учун экиладиган жойларни тайёрлаш ва чуқурчаларни қазиш ишлари кузда бажарила-

ди. Экиш учун чуқурчаларни қўлда ёки машина ёрдамида қазилади. Чуқурчаларнинг катталиги шундай бўлиши керакки, унда илдиз тармоқлари бемалол жойлашиши лозим (50×50×50 см дан 70×70×70 см гача). Қўчатлар икки-уч ёшли ва стандарт бўлиши керак. Улар яхши ривожланган, механик зарарланмаган бўлиши зарур. Экишдан олдин зарарланган илдизлар кесиб ташланади, сўнг илдиз қисмини лой ва гўнг аралашмасидан иборат бўлган қуюқ массага ботириб олинади.

Экишдан 6-8 кун олдин чуқурчаларга 10 кг чириган гўнг ёки 300 г, суперфосфат, 60 г калийли туз ва 60 г аммоний сульфати солинади. Ушбу микдорнинг ярми чуқурча тубига, иккинчи ярми юқоридаги чириндили тупроқ билан аралаштирилади ва у билан чуқурга солинади. Экилгандан сўнг атрофига айлана шаклда ариқчалар олинади (1,0-1,2 м диаметрли) ва яхшилаб суғорилади. Илдиз бўғизи очилиб қолса уни тупроқ билан беркитиб қўйилади. Қуриб қолган қўчатлар ўрнига кузда ёки кейинги йилги баҳорда янгилари экиб қўйилади.

Яшил дарахтзорларда тутунга ва газга чидамлилигини ошириш усулларида бири уларга парваришлаш даврида минерал ўғитларни беришдир. Суғориладиган ерларда қўчатлари остига 90-120 кг дан азот ва фосфор (270-360 кг аммиакли селитра ёки 45-60 кг аммоний сульфати ва 450-660 кг оддий донатор суперфосфат) берилади.

Суғориладиган ерларда 150 кг/га азот (450 аммиакли селитра ёки 750 кг аммоний сульфати) ва 120 кг/га фосфор солинади (600 кг/га суперфосфат). Суғорилмайдиган жойларда 60-90 кг/га азот (180-270 кг аммиакли селитра ёки 300-450 кг/га аммоний сульфати), 60 кг/га фосфор (335 оддий суперфосфат) ва 30 кг/га калий (75 кг/га калий тузи) берилади.

Суғориладиган ерларда минерал ўғитларни беришнинг ўзига хос хусусиятлари мавжуддир. Уларни ўғитлаш дарахтзорларни суғориш билан боғлиқ. Шунинг учун азотли ва фосфорли ўғитларни уч марта берилади – апрель, май ва июнда.

Апрелда 50% азот ва фосфор, қолганлари эса май ва июнда – иккинчи суғоришдан олдин берилади. Калий тузларининг 50% и ёзги озиклантириш шаклида солинади. Уч йил кетма-кет ўғитлар берилади. Уларнинг таъсири кейинги 3-4 йилда ҳам намоён бўлади.

Манзарали дарахт кўчатларининг яхши ўсиши ва ривожланиши учун вегетация давомида тупроққа ишлов бериш, суғориш, ўғитлаш, дарахтларнинг шох-шаббасига шакл бериш, бегона ўсимликларни олиб ташлаш, зараркунанда ва касалликларга қарши кураш тадбирларини ўз вақтида олиб бориш лозим бўлади.

Яшил дарахтзорларда тупроқ юмшоқ ва тоза ҳолда сақланиши керак, бегона ўтлар бўлмаслиги зарур. Бунинг учун қаторлар ичи ва қаторлар оралиғи тупроғи юмшатилади, йиллик ёғингарчилик миқдори 600-850 мм дан кам бўлган районларда кўчатлар суғориб турилиши лозимдир. Биринчи йиллари 6-8 марта 600-700 м³/га миқдорда сув берилади, кейинги йиллари 4-5 марта 900-1000 м³/га миқдорда суғорилади. Новдалар тўлиқ ёғочланиши учун суғориш августнинг иккинчи ярмида тўхтатилади.

Суғорилмайдиган жойларда парвариш ишлари тупроқда намликни сақлашга қаратилиши лозим. Баҳорда ер (қаторлар ораси) ҳайдалади, азотли ўғитлар қўшилади, сўнг 1-2 марта культивацияланади, намликни йиғиш учун тупроқ кузда ҳайдалади ва фосфор, калий ўғитлар берилади.

Шох-шаббаси 5-6 йил давомида шакллантирилади, санитар мақсадида кесишлар ўтказилади. Штамб баландлиги 70-80 см, кучли ўсувчи навларда эса 110-120 см бўлади. Кучсиз новдалар олиб ташланади. Фақат яхши ривожланганлари қолдирилади, улар тананинг ҳамма томонларида жойлашиши керак ва ўсганида бир-бирига халақит бермаслиги лозим. Ушбу новдаларда ярим скелетли ва ўсувчи новдалар шакллантирилади, буларда ҳосил пайдо бўлади.

Дарахтларнинг ёши ошиб бориши билан, қариши бошланган даврида ва новдаларини совуқ урса ёки қуриб қолса, унда улар кўпроқ калта қилиб кесилади, сўнг шох-шаббаси тўғриланади ва кейинчалик одатдаги кесиш ишларини бажарадилар. Шох-шаббага парвариш ишларини бажаришда биринчи навбатда қуриётган новдалари кесилади.

Шох-шаббасини ичига қараб ўсаётганлари, ҳамда бир-бирига тегиб турганлари, кучсизлари кесиб ташланади. Илдиз бўғизидан ўсиб чиққан бачки новдалар кесиб ташланади. Новдаларни баҳорда, шираси ҳаракатга келмасдан олдин кесиш яхшироқ. Чунки бир оз кечиктирилса кесилган жойдан шира оқиб туриши кузатилади.

Агар йўғон новдалар кесиладиган бўлса, у ҳолда кесилган жойга боғ суртмаси ёки ёғли буёқ суртилади, акс ҳолда кесилган жойда зараркунандалар ва касаллик пайдо бўлиб шохнинг чиришига олиб келади.

Шох-шаббасига шакл бериш ва зичлантириб экилган турларнинг ортиқча шохларини кесишда мевачиликда қабул қилинган тавсияларга риоя қилинади. Дарахт штамбини ва скелетли шохларини қуёш нуридан сақлаш учун кузда уларга сўндирилган оҳақ, лой ва гўнг аралашмасидан суртиб қўйилади.

**Манзарали дарахт ва буталар
уруғлари тўғрисида маълумотлар**

Дарахт турлари		Вақти (ойлар)		1000 дона уруғ оғир- лиги	1 кг даги уруғлар сони, минг дона	Уруғ чиқиш дара- жаси, %	Се- пиш вақти, мав- сум	Экиш меъёри г/пог. м	Уруғ экиш чуқур- лиги, см
		Пи- шиб ети- лиш	Йиғиб олиш						
Ясень амери- канский	Америка шумтоли	IX	IX-II	23-72	14-41	75	куз баҳор	6	4-5
Черемуха магалеб- ская	Антипка шумурти	VI-VII	VI-VII	70	9	20	куз баҳор	4-5	4-5
Миндаль бухаский	Аччиқ бодом	VII- III	VIII	9	0,9	66	куз баҳор	10	4-5
Каштан конский обыкно- венный	Оддий Сохта каштан	IX	IX-X	11330	0,1	95	куз	150	8-10
Багряник канад- ский	Канада багря- ниги	VI-IX	VIII-II	26	33	50	куз	4	4-4
Бирю- чина обыкно- венная	Оддий Лиги- струм	IX	IX-XI	20	50	10	куз баҳор	3	2-3

Тополь Болле	Болле тераги	IV-V	V	-	-	95	баҳор	0,8	Слегка зем- лей
Биота восточ- ная	Шарқ биотаси	VI-IX	IX-X	24	50	10	баҳор	4	4-5 1-2
Бундук канад- ский	Канада Бундуки	X	XI-III	1800	-	25	баҳор	8	5-6
Можже- вельник виргин- ский	Виргин арчаси	X	X-XII	26	38	10-12	куз	8	2-3
Орех гречский	Грек ёнғоғи	IX-X	IX-XII		8913	0,11		200	8-10
Кария пекан	Пекан ёки кария	X-XI	X-XI	4000	-	85	баҳор	120	6-7
Катальпа прекрас- ная	Гўзал каталпа	IX-X	X-III	24	-	22-25	куз баҳор	4	3-4
Клен полевой	Дала заранги	IX	X-XII	57	17	75	куз	8	4-5
Боярыш- ник	Дўлана	VIII- IX	IX-X	275	-	10	-	20	2-3
Яблоня Сиверса	Ёввойи олма	IX	IX-X	23	44	0,6-0,9	куз	1,3	2-3
Форзи- ция евро- пейская	Европа форзи- цияси	IX	IX-X	-	-	-	-		
Лох вос- точный	Шарқ Жийдаси	VII-IX	VIII-XI	160	-	40	куз баҳор	15	4-5
Гребен- щик	Юлғун	IX-X	IX-X				куз баҳор		
Облепиха	Чаканда	VIII- IX	IX-XII	12	83	10-12	куз баҳор	3	2-3
Липа крупно- листая	Йирик баргли жука	VIII- IX	IX-X	31	32	80-90	куз баҳор	6	4-5
Акация шелковая	Ипак акация	IX	XI-III	33-45	22-30	50	куз	4	3-4

Шиповник	Наъма-так	VIII-IX	VIII-IX	12	83	15-20	куз баҳор	1,8	1,5-2
Дуб каштанно-лиственный	Каштан баргли эман	IX-X	IX-X	3000	0,3	95	куз баҳор	12	5-7
Каркас кавказский	Кавказ қатранғиси	IX-X	IX-XI	210	-	30	куз	15	4-5
Хурма кавказская	Кавказ хурмоси	IX-XI	XI	120	-	20-85	баҳор	8	3-4
Берёза	Қайин	VII-VIII	VII- VIII	0,17	-	30	куз	15	Слегка зем-лей
Вяз	Қай-рағоч	IV-V	IV-V	7	143	60	баҳор	4	0,5-1,5
Барбарис продолговатый	Зирк қорақанд	VIII-IX	IX-XII	12	81	8	куз баҳор	1,8	1-2
Джузгун голова Медузы	Қизил қандим	V-VI	XI	70-120	81	12	куз баҳор	12	3-4
Яблоня Недзвецкого	Қизил олма	IX	IX-X	23	44	0,6-0,9	куз баҳор		2-3
Можжевельник зерав-шанский	Қораарча, Зарафшон арчаси	IX	IX-I	47,4	19	15,32	куз баҳор	60	2-3
Орех черный	Қора ёнғоқ	IX-X	IX-X	8913	0,11	70-80	куз баҳор	250	8-10
Яблоня киргизов	Қора олма	IX	IX-X	23	44	0,6-0,9	куз	1,3	2-3
Саксаул черный	Қора саксовул	XI	XI-I	3	330	55	куз баҳор.	4	2-3
Тополь черный	Қорате-рак	V-X	IV-VI	-	1000	-	баҳор	0,5	Слегка при-сы-па-ется

Ива 5-ти тыч., чер- нотал	Қора тол	VII-IX	VII-X	0,12	1000	-	куз баҳор	/28	Слегка зем- лей
Шел- ковица черная	Қора тут	V-VI	V-VI	1,5	675	3-4	баҳор	05	0,5-1,5
Солянка Палец- кого	Қора- черкез	X	X-XI	10-18	10	98	куз баҳор	8	
Сосна крымская	Крим қа- рағайи	X-XI	XI-II	23-26	2,5-3	75-90	баҳор	3	0,5-1,5
Лох узко- листный	Кушжий- да	VII-IX	VIII-X	154	6,5	40-45	куз баҳор	12	3-4
Клен серебри- стый	Ку- мушранг заранг	V	V	30	33	75	баҳор	8	3-4
Тюль- панное дерево	Лола дарахти	IX-X	X	40	-	-	куз баҳор		2-3
Магони- япадубо- листная.	Магония	VI-VII	VI-VII	10	100	10	куз баҳор		
Липа мелко- листная	Майда баргли жўка	VIII- IX	IX-X	31	32	80-90	куз	6	2-3
Маклюра	Маклю- ра	IX-X	IX-X	35	-	3,5	куз баҳор	5	3-4
Айва обыкно- венная	Оддий беҳи	IX-X	IX-X	34	30	0,7	куз баҳор	4	2-3
Алыча	Тоғолча	VII-IX	VII-IX	500	2	10-12	куз баҳор	10	3-4
Груша обыкно- венная	Олмурут	VIII-X	VIII-X	24	42	0,8-11	куз баҳор	1,2	2-3
Абрикос обыкно- венный	Оддий ўрик	VI- VIII	VI-VIII	1233	0,8	25-30	куз баҳор	15	3-4
Ясень обыкно- венный	Оддий шумтол	IX	IX-II	23-72	14-41	75	куз баҳор	6	3-4

Дуб обыкно- венный, летний	Оддий эман	IX-X	IX-X	300	0,3	95	куз баҳор	120	5-7
Персик обыкно- венный	Оддий шафто- ли	YII-IX	YII-IX	3660	0,3	20	куз баҳор	36	5-6
Акация белая	Оқ акация	VIII-X	X-III	18	55	20-22	баҳор	3	3-4
Ива белая	Оқ тол	VII-IX	VII-IX						Без задел- ки
Солянка Рихтера	Рихтер черкези	X	X-XI	10-18	11	93	куз баҳор	8	2-3
Саксаул белый	Оқ саксовул	XI	XI-I	3	330	55	куз баҳор		2-3
Тополь белый	Оқ терак	IV-V	IV-V	-	1000	-	баҳор	0,5	Слегка зем- лей
Фисташка настоя- щая	Хандон писта	VIII-X	VIII-X	570	-	48	куз баҳор	8	4-5
Ива пру- товидная	Сават тол	IV-V	IV-V	0,12	1000	-	куз баҳор		Не заде- лыва- ется
Акация жёлтая	Сариқ акация	VI-VII	VI-VI	26	38,5	20	куз баҳор	4	2-3
Ель Тянь- шанская	Тянь- шан қорақа- рағайи	X-XI	XI-III	5	-	3	куз баҳор	6	1,5-2
Можже- вельник полуша- ровид- ный	Ярим шарси- мон арча	X	X-I	17,4	38-45	26		20	2-3
Сумах	Тотим	VI	VI-XI	7,7	-	28	куз баҳор		2-3
Мыльное дерево	Совун дарахти	VIII- IX	VIII-IX	100-125	-	55-60	куз баҳор	8	2-3

Клен татарский	Татар заранги	IX	X- XII	40	25	7	куз баҳор	5	4-5
Джугун высокий	Те-ракқандим	V-VI	V-VI	80	81	12	куз баҳор	12	
Гледичия 3-х колючковая	Тикан дарахти(гледичия)	IX-X	IX-III	195	5,1	22	куз баҳор	8	3-4
Смородина золотистая	Тилланг қорағат	VI-XII	VI-VII	2	500	4	куз	0,5	1-2
Тополь разнолиственный	Туранғи	V-VI	VI				куз баҳор		Не заделывают
Тополь сизый	Туранғил-терак	VI	VI				баҳор		
Лещина обыкновенная	Ўрмон ёнғоғи	VIII-IX	VIII-IX	1,5	0,8	50	куз баҳор		4-5
Можжевельник туркестанский	Ўрик арча, Туркистон арчаси	IX	IX-I	17,9	1,5-5,6	35	куз баҳор	40	4-5
Клен остролиственный	Ўткир барғли заранг	IX	IX-I	126	8	75	куз баҳор		4-5
Платан восточный	Шарқ чинори	IX	X-III	3,8	260	75	баҳор	30	Слегка пригибают
Унаби обыкновенный (китайский финик)	Оддий чилонжийда	IX	X-III	156	7,5	40	куз баҳор	12	3-4

Катальпа прекрасная	Гўзал каталпа	VIII-IX	IX-X	24	42	23	баҳор	3	2-3
Калина обыкновенная	Оддий калина	IX	IX-II	26	38,5	6	куз баҳор		2-3
Клен туркестанский	Шафқат	VIII-X	VIII-XII	126	8	70	куз баҳор	10	3-4
Миндаль обыкновенный	Ширин бодом	VII-VIII	VIII-IX	1100	0,9	66	куз баҳор	15	4-5
Сосна эльдарская	Элдор қа-рағайи	X-XI	XI-III	6	-	1,2	куз баҳор	6	1,5-2
Гребенщик	Юлғун	IX-X	IX-X	-	-	-	куз баҳор	0,5	1-2
Софора японская	Япон софораси	X	X-II	100	10	33	баҳор	10	3-4
Ясень зеленый	Яшил шумтол	IX	IX-II	23-72	14-41	75	куз баҳор	6	3-4

■ | МАНЗАРАЛИ ДАРАХТ-БУТА КЎЧАТЛАРИНИ ПАРВАРИШЛАШ

Кўкаламзорлаштириш мақсадида ўстирилган кўчатларнинг шох-шаббалари тўғри шаклланган, тўғри штамбли ва илдиз системаси яхши тармоқланган бўлиши керак. Бундай дарахт кўчатлари далаларда дарахт тури ва кўчатлардан фойдаланиш мақсадига боғлиқ ҳолда 4-8 ва ундан ортиқ йил, буталар эса 2-3 йил мобайнида парваришлаб ўстирилади. Ўстириш муддати 4 йилдан ортиқ бўлган кўчатлар кўчатзорнинг иккинчи даласига, 8 йилдан ортиқ бўлганлари эса учинчи даласига кўчириб ўтказиб парваришланади.

Йирик кўчатзорларда штамбли дарахт кўчатларининг биринчи ва иккинчи далалари ва бута кўчатлари ўстириладиган далалар алоҳида-алоҳида режалаштирилади, алмашлаб экиш тизими алоҳида шакллантирилади. Дарахт штамбли кўчатларининг биринчи даласига ва бута кўчатларининг даласига баҳорда бир-икки ёшли уруғкўчатлар ва илдиз олган қаламчалар ўтказилади. Иккинчи далага эса 4 ёшли кўчатлар ўтказилади.

Енгил таркибли тупроқларда кўчатлар фақат кузда ўтказилади. Нина баргли ва бошқа иссиқсевар дарахт ва бута турлари баҳорда ўтказилиши тавсия этилади. Кузда ўтказилганда уларнинг илдизини совуқ уруши мумкин.

Далаларга яхши ривожланган уруғкўчат ва кўчатлар ўтказилади. Ўтқазишдан олдин уруғкўчатнинг илдизи 18-20 см, кўчатнинг илдизи 35-40 см узунликда қолдирилиб, ортиқчаси қирқилади ва махсус сувли бўтқага ботириб олинади.

Қарағай кўчатларини парваришлаш бўлими

Ўсимликлар далаларга қуйидаги схема бўйича ўтказилади: биринчи далага 0,4х0,9 ёки 0,4х1,5 м; иккинчи далага 1,5х1,5 ёки 1,75х1,75 м; буталар даласига 0,3х0,9 ёки 0,2х0,8 м. Кўчатлар қўл меҳнати ёрдамида ўтқазилганда 40х40 см катталикда олдиндан тайёрланади.

Йирик механизациялаштирилган кўчатзорларда комбинациялаштирилган ҳолатда, яъни бир далада турли ёшдаги дарахт кўчати билан бирга бута кўчати жойлаштирилиб ўстирилади. Бунда дарахт кўчатлари қаторининг оралиқ масофаси 2,1-2,8 м, бута кўчатларининг қатор оралиқларидаги масофа эса 70-70 см га тенг бўлади.

Ягона технологик жараёнда ва бир хил алмашлаб экиш тизимида дарахт ва буталарнинг уруғкўчатини далаларга механизациялаштирилган (СШН-3) ҳолатда ўтказиш мумкин. Бу ҳолда қаторлар оралиқларидаги тупроқ культиватор ёрдамида ишланади, дарахт кўчатларини ВПН-2 плуги ва бута кўчатларини НВС-1,2 скоба ёрдамида қазиб олиш мумкин.

Комбинациялаштирилган технологик жараён бир ротация даврида секин ўсувчи дарахт кўчатларини бир, тез ўсувчиларни икки, буталар кўчатларини икки-уч маротаба такрорий ўстириш имкониятини беради. Дарахт ва бута кўчатларининг миқдорий нисбати тахминан 1:7 га тенг, бу яшил қурилиш талабларига тўлалигича жавоб беради.

*Кўчатзорда қатор ораларига мотоблок
билан тупроққа ишлов бериш*

Бута кўчатларини такрорий ўстиришда қатор ораларидаги тупроқ кузги шудгор тизимида тайёрланади ва кўчат ўтказиш машиналарида экилади. Қатор ораларидан бута кўчатларини икки-уч маротаба НВС-1.2 скоба ёрдамида қазиб олиш билан бирга дарахт кўчатларининг ён томонга ўсаётган илдизлари қирқилади, натижада попук илдиз системасига эга бўлган кўчат шаклланади. Бу усул эса секин ўсувчи дарахт турларининг илдиз системасини ривожлантириш учун биринчи даладан иккинчи далага кўчириб ўтказишни талаб қилмайди.

Тез ўсувчи дарахт турларининг кўчатини шакллантириш. Кўчат штамбини ва шох-шаббаларини шакллантириш далаларда кўчат ўстиришнинг асосий ва мураккаб ишларидан ҳисобланади. Дарахтларнинг танасини хусусиятига мос ҳолда шакллантириш усули турлича бўлади. Терак, тол,

қайрағоч, шумтолбаргли заранг ва бошқа шу каби дарахт турлари қирқилгандан кейин шох-шаббаларини тез тиклаш қобилиятига эга, оддий шумтол ва унинг шакллари эса қирқилгандан кейин яхши шохланмайди.

Пирамидасимон терак ва оққайин эса қирқилиб парваришланмаса ҳам штамб ва шох-шаббалари яхши шаклланиб боради. Оқ акация, тухумак ва тикан дарахти кўчатларининг тана шохларини шакллантирилмаса, эгри ўсади, манзаравийлигини ва сифатини йўқотади.

Майдабаргли қайрағоч кўчатларини парваришлаш бўлими

Тиканли қорақарағай кўчатларини парваришлаш бўлими

Штамбни шакллантириш кўчат ўсишининг иккинчи йилидан бошланади. Унда штамбдаги шохлар қисқартирилиб қирқилади. Штамбни шакллантиришнинг бу усули чилпиш (пинцировка) дейилади, қирқилган новда эса бақувватлашувчи новда ҳисобланади. Бақувватлашувчи новда тез ўсувчи дарахт турларида вегетация даврида 2-3 маротаба (май-июль ойларида) чилпиб ташланади. Бу новдалар поянинг пастки қисмидан бошлаб вақти-вақти билан кетма-кет олиб ташланади.

Штамбнинг пастки қисмидаги биринчи новдани ўсиш даврининг иккинчи йили июлда қирқилади, охириги новда эса штамб белгиланган қалинликда ривожлангандан кейин (одатда қазиб олинadиган йил) олиб ташланади. Йўғонлаштирувчи новдаларни поя штамбида шаклланган жойидан ўткир боғ пичоғи ёрдамида қирқиб олиб ташланади.

Яхши тутиб қолган ўсимлик қирқилгандан кейин 2-3 новда шаклланиб ўсади, шулардан кучли ўсиб ривожлангани қолдирилиб шу баҳорнинг ўзида қолганлари қирқиб ташланади. Қолдирилган новда эса тез ва шохламасдан тўғри ўсади. Учинчи ва тўртинчи ўсиш йиллари ундан штамб шаклланади.

Тез ўсувчи дарахт турлари кўчатларининг шох-шаббаларини шакллантиришга ўсиш даврининг учинчи ва тўртинчи йиллари, яъни кўчат штамби белгиланган қалинликка эга бўлгандан кейин мартнинг бошларида, жанубий минтақаларда эса февралда киришилади. Одатда магистраль кўчаларни кўкаламзорлаштиришда қўлланиладиган кўчатларнинг шох-шаббалари 1,8-2,25 м баландликда шакллантирилади, гуруҳлаб экиш учун эса бу кўрсаткич 1,3-1,8 м ни ташкил қилади.

Шох-шаббаларни шакллантириш учун марказий поянинг тепа қисми штамбдан юқорида 5-6 яхши ривожланган куртак қолдирилиб кесиб ташланади. Новдада куртак оралиқлари қисқа бўлган дарахт турларида (қайрағоч, оқ акация ва бошқалар) 12-14 куртак қолдириб кесилади. Келажакда скелетли шохлар эркин яхши ўсиши учун қолдирилган куртаклардан оралиқ куртаклар олиб ташланиб, 6-7 куртак қолдирилади. Куртаклар супротив жойлашган ҳолатда бир юқори куртак қолдирилади, иккинчиси ва пастки куртак олиб ташланади. Скелет шохлар ривожланаётган қисмида штамб бўлган ҳолатда ўсаётган ёш шохлар оралатиб чилпиб ташланади ва йўғонлаштирувчи новдага айланади. Бундай ҳолатда 5-6 тадан кам бўлмаган скелетли новдалар қолдирилиши зарур.

Тез ўсувчи дарахт турларининг стандартли кўчатларини бир ёшда ҳам кўкаламзорлаштиришда фойдаланиш мумкин. Икки йиллик шох-шаббалари шакллантирилган кўчатлар талаб қилинган ҳолатда ўсишининг иккинчи йили эрта баҳорда белгиланган шакл берилиб қирқилади. Терак (пирамидасимондан бошқа), қайрағоч, заранг ва шулар каби бошқа дарахтларнинг кўчатларида марказий новда яхши ривожланмайди ҳамда новдалар тартибсиз жойлашган ҳолда ўсади. Бу кўчатлар эрта баҳорда бир йиллик ён новдаларни шакллантиради. Уларнинг шох-шаббалари шакллантирилганда юқorigи ва ён новдалар пастига нисбатан 2-3 куртак узун қолдириб қирқилади.

Ўрта ва секин ўсувчи дарахт турларининг кўчатларини шакллантириш. Бу дарахт турларининг гуруҳига ўткир баргли ва дала заранглари, оддий шумтол, ёнғоқ, чинор, қайрағоч, рябина, жўка, каштан, эман (ёзги, қизил) ва уларнинг шакллари киради. Дарахт кўчатлари кўчатзорнинг биринчи

даласида 5-6 йил парваришлаб қазиб олинади ёки яна шакллантириш учун иккинчи далага кўчириб ўтказиб парваришланади. Кўчатни ўстириш даври мобайнида штамби шакллантириб борилади.

Йўғонлаштирувчи новдаларнинг ўртача ўсувчи дарахт турларида катта ёшдаги кўчатдан бошлаб, секин ўсувчиларда эса учинчи йил ўсишидан ёз давомида 1-2 маротаба чилпиб олиб ташланади ва бу жараён етилган кўчатларни қазиб олиш билан якунланади.

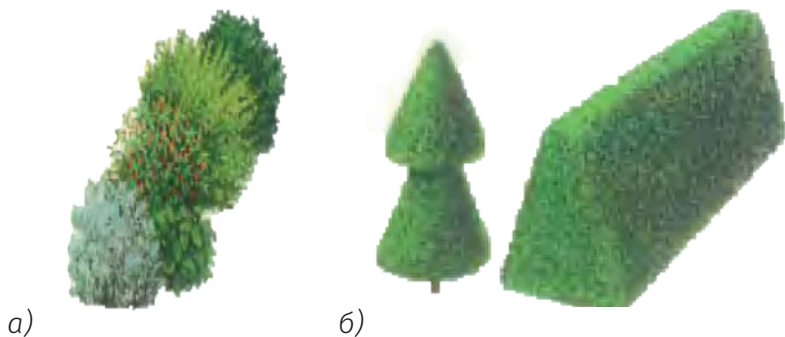
Ўртача ўсувчи дарахт турлари кўчатларининг шох-шаббалари тўртинчи ўсиш йилидан бошлаб икки йил давомида шакллантирилади. Секин ўсувчи дарахт турларининг кўчатларида эса шакллантириш жараёни олтинчи йили ёки кўчатни иккинчи далага кўчириб ўтқазилгандан кейин бошланади.

Буталарнинг уруғкўчатларини кўчат етиштириш даласига кўчириб ўтказишдан олдин илдиз бўғзидан 4-5 см новда қолдирилиб ер устки танаси қирқиб ташланади. Қолдирилган новдадаги куртаклардан ёш новдалар ўсиб ривожланади. Иккинчи йили баҳорда бу новдалардан янги новдалар ўсиб ривожланиши учун 3-4 куртак қолдирилиб қирқилади. Бу бута кўчатининг яхши тармоқланиб ўсишини таъминлайди. Бута кўчатлари одатда кўчатзорда уч йил парваришланади. Учинчи йили кучли ривожланган новдалари қисқартирилиб кўчатга зарур шакл берилади.

■ | МАНЗАРАЛИ ДАРАХТ-БУТА КЎЧАТЛАРИГА ШАКЛ БЕРИШ

Манзарали нинабаргли ва япроқбаргли дарахт турларини танлашда уларнинг шох-шаббасининг тузилиши катта аҳамиятга эга. Жой кам бўлган объектларда устунсимон дарахтларни жойлаштириш ёки майсазорда якка ўзини экиш мумкин. Жой кенг бўлган ерларда овалсимон, тарвақайлаган, пирамидасимон ва шохлари осилиб ўсувчи дарахтларни жойлаштириш чиройли манзара ҳосил қилади.

Дарахтларнинг ўлчами уларнинг шох-шаббасидан кўра муҳим аҳамиятга эга. Экиш учун жой танлаганда дарахт ёки бутанинг 15 йилдан кейинги ўлчамини ҳисобга олиш керак. Баланд бўйли дарахтни ҳар йили кесиш унинг манзарасини йўқотади ва гуллашини тўхтатиб қўяди.

Манзарали ўсимликларни кесиш:

- а) табиий шох-шаббани шакллантириш;*
- б) тўғри геометрик шаклдаги шох-шаббани шакллантириш.*

Манзарали дарахт ва буталарга кўкаламзорлаштириш услубига мос ҳолда икки хил усулда кесиб шакл берилади: табиий шох-шаббани шакллантириш ва тўғри геометрик шаклдаги шох-шаббани шакллантириш.

Табиий шох-шаббани шакллантириш – одатда якка ўсган дарахт ва буталарда қўлланилади ва шохларини сийраклаштириш усулида кесилади.

Тўғри геометрик шаклдаги шох-шаббани шакллантириш – дарахт ва буталарга манзарали шакл бериш ёки жонли деворларни шакллантиришда тўғри геометрик шаклда кесилади.

тарвақайлаган

овалсимон

тухумсимон

тесқари тухумсимон

шарсимон

осилиб ўсувчи

пирамидасимон

устунсимон

конуссимон

Дарахтлар табиий шох-шаббасининг тузлиши

Колоннасимон шакл берилган виргин арчаси

Биотанинг штамбли кўчати

Манзарали ўсимликларни кесиш ва шакл бериш ускуналари

Секатор – 1-2 см ли шох-шаббаларни кесишда ишлатилади. Манзарасини йўқотган, қариган, қуриган шох-шаббалар секатор ёрдамида кесиб ташланади.

Боғ қайчиси – жонли девор, бордюрош шаклида экилган ўсимликлар ва топиар ҳосил қилишда ишлатилади.

Қўлқоплар – кесишда арча ва буталарнинг тиканларидан қўлни ҳимоя қилади. Мустаҳкам ва эластик материалдан ишланган бўлиши керак.

Узун дастали боғ қайчиси – 1-3,5 см ли шох-шаббалар ва буталарни тагидан кесиш ва сийраклатиш мақсадларида ишлатилади.

Боғ арраси – 1,5 см дан қалин шохларни кесишга мўлжалланган.

Мотоқайчи – жонли деворларга шакл беришда ва топиар ҳосил қилишда ишлатиладиган автоматик ускуна. Бензинли ёки электр токи билан ишлайдиган турлари мавжуд.

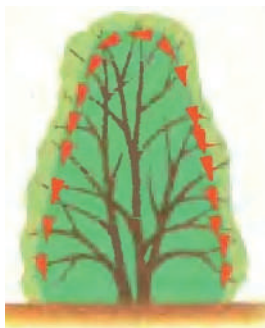

Боғ пичоғи – ингичка шохларни кесишда ёки текис кесилмаган жойларни тўғрилашда ишлатилади.

Кесиб шакл беришда, одатда манзарали дарахт ва буталарнинг ўсиш нуқтаси олиб ташланади. Бу уларнинг пастки ва оралиқ куртакларини ривожланишига имконият яратади. Доимий кесиш натижасида шох-шаббалар ораси зичлашиб боради. Шох-шаббаларни зичлаштириш мақсадида кесишнинг икки хил тури бор:

1) тримминг – яъни оддий қайчи ёки мотоқайчи ёрдамида манзарали дарахт ёки бутанинг барча қисмидаги ўсувчи шохларининг учки қисми унча катта бўлмаган ўлчамда кесиб чиқилади. Бу усул жонли деворлар ва фигурали шакл берилган дарахт ва буталарда қўлланилади.

2) чимдиб узиш – кичик ўлчамдаги манзарали ўсимликларнинг шох-шаббасини қалинлаштириш мақсадида қўл ёрдамида уларнинг ўсувчи куртаклари чимдиб узиб ташланади.

а)

б)

Шох-шаббаларни зичлаштириш мақсадида кесиш усуллари:
а) тримминг; б) чимдиб узиш.

Сийраклаштириш мақсадида кесиш – бунда дарахт ёки бута шохлари асосий танага уланган жойигача кесиб ташланади. Қолган шохлар қўшимча озик моддаларга эга бўлади ва яхши ривожланади. Доимий ўз вақтида сийраклаштирилиб туриладиган дарахт ва буталар кесилмаганларига қараганда баланд ва кенг ривожланган бўлади.

Манзарали ўсимликларни мотоқайчи ёрдамида кесиш

Катта ёшли дарахтларнинг шох-шаббасини сийраклаштиш қуйидагича бўлади: дастлаб асосий новдадан 10 см қолдирилиб кесиладиган шохнинг пастки қисми озроқ кесилади, кейин юқориги қисмидан кесиб ташланади. Қолган бутокни боғ арраси ёрдамида дарахт танасигача тақаб кесиб ташланади. Сўнгги босқичда эса аррада кесилган жой боғ пичоғи ёрдамида текисланади ва боғ смоласи ёки мойли бўёқ суртиб қўйилади.

Катта ёшли дарахтларнинг шох-шаббасини сийраклаштириш мақсадида кесиш босқичлари

Топиар – дарахт ва буталарга кесиб шакл бериш йўли билан сунъий манзарали яшил композициялар, алоҳида геометрик ёки фантастик шакллар ҳосил қилиш усулидир. Топиар учун барги ва новдалари майда ва тиғиз жойлашган ўсимликлар, масалан, лавр, оддий лигуструм, шарқ биотаси, доимяшил шамшод, мевали зарнаб турларини қўллаш мумкин.

Виргин арчасига ниваки усулида шакл бериш

Бундай шакл беришда олдиндан тайёрланган қолиплардан фойдаланилади. Қолиплар кўчма ва доимий ўрнатилдиган бўлади. Агар дарахт ва буталарнинг табиий шох-шабба тузилишига яқин шаклни яратмоқчи бўлсак, унда қолиплардан фойдаланиш шарт эмас.

Спираль шаклида кесилган виргин арчаси

Топиар шаклларни яратишда қуйидаги қоидаларга амал қилиш талаб этилади:

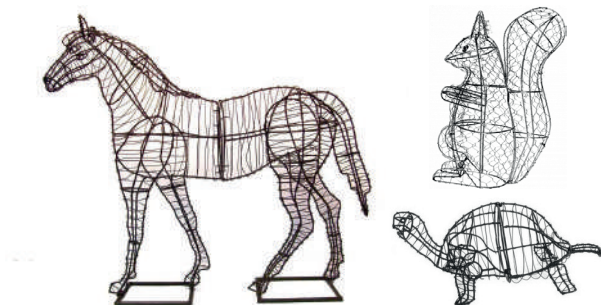
1. Яратилаётган шаклларнинг томошабинларга яхши кўриниши учун уларни томошабинларга нисбатан шимол томондан жойлаштириши зарур. Шунда уларга қуёш нури яхши тушиб ёрқин жонли кўринишга эга бўлади. Шарқ ва ғарбдан уларнинг ёруғлиги бироз пастроқ, шимол томондан эса уларга ёруғлик нури тушмайди.

2. Исталган топиар шаклнинг юзаси текис ҳолатда ясси ёки тик бўлса ҳам яхши ёруғланмайди. Шунинг учун шаклнинг юзи муайян бурчак остида бўлиши керак. Шу боисдан ҳам яшил шакллар, масалан, жонли деворларнинг энг яхши шакли бу кесик конус ёки трапеция ҳисобланади.

3. Шаклнинг навбатдаги ўсган қисмларини кесишни аввалги кесилган жойнинг юқорисидан бошлаш зарур, токи шакл ичидаги новдалар энди ялонғочланиб қолган ва уйқудаги куртаклар деярли уйғонмайди ва шу сабабдан шаклнинг ҳажми секин-аста катталашиб боради.

Осиё мамлакатларида дарахт-бута ўсимликларга манзарли шакл беришнинг қуйидаги турлари мавжуд:

1. Дарахтларнинг танаси ва шохлари ҳисобига тик ва баланд яшил деворлар, боскетлар, каттароқ ҳайвонлар (фил, каркидон)нинг шаклини бериб кесиш.

54-расм. Топиар учун симтўрдан тайёрланган каркаслар

55-расм. Топиар яратиш босқичлари

2. Лианаларни бирор ҳайвон шакли ёки геометрик шакл берилган асосга мослаб ўстириш.

3. Бирор ҳайвон шакли ёки геометрик шакл берилган асосга ўт уруғи билан тупроқ солинган махсус қоплар ва суғориш тизимини ўрнатиш орқали.

4. Бетон ёки бошқа материаллардан тайёрланган манзарали ҳайкалларнинг устига майсалар уруғи ва озиқалар билан тўйинтирилган махсус торфли тўрларни қоплаш ва унга ўрнатилган махсус суғориш тизими орқали.

■ I ФЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎХАТИ

1. Мирзиёев Ш.М. “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси”; Фармони. – Тошкент, (Ўзбекистон Республикаси Қонун ҳужжатлари тўплами, 2017 й., 6-сон, 70-модда), “Халқ сўзи” газетаси, 2017 йил 8 февраль, 28(6722)-сони, –б. 1-2.

2. “Ўзбекистон Республикасида ландшафт дизайнини ривожлантириш Дастурини тасдиқлаш тўғрисида” (ЎЗР Вазирлар Маҳкамасининг 2013 йил 13 августдаги 223-сон қарори). – Тошкент, 2013.

3. Туркия Республикаси “Озиқ-овқат қишлоқ хўжалиги вазирлиги” ҳамда “Denizbank” ҳамкорлигида тайёрланган “100 та китобдан” иборат тўплами.

4. Азимов Х.А., Славкина Т.И., Есипова Т.В. Рекомендации по созданию и уходу за хвойными насаждениями в условиях городской среды. – Ташкент, ТашГУ, 1992. – с.27.

5. Вильданова К.Д. Декоративные кустарники. – Ташкент. Типография “Шарқ”, 2006. – с.45.

6. Методические указания по обрезке и формировке зеленых насаждений. – Ташкент, Главное управление благоустройства г. Ташкент, 2015. – с.18.

7. Славкина. Г.И, Подольская. О.И. Декоративное садоводство. Озеленение населенных мест– Ташкент, Изд-во.» Мехнат», 1981. – с.178.

8. Юсупов. А.А. Ш.Т ва бошқалар. //Ўзбекистон худудини кўкаламзорлаштиришда фойдаланиладиган асосий манзарали дарахт ва буталар. – Тошкент, 2008. – б.154.

9. Қайимов А.Қ., Бердиев Э.Т. Дендрология (Дарслик). – Тошкент, “Чўлпон” ижодий-матбаа уйи, 2012. – -б.330.

10. Қайимов А.Қ., Бердиев Э.Т. Ландшафтли қурилиш (Дарслик). – Тошкент, “Fan va texnologia” нашриёти, 2016. – б. 300.

Интернет сайтлари

1. www.keralaonline.in
2. www.greenmarket.com.ua
3. <https://dachadecor.ru/>
4. diz-cafe.com/ozelenenie/liany-dlya-sada
5. Эwww.sadovniki.info/

[illegible]

This image shows a single sheet of white paper with horizontal green ruling lines. The lines are evenly spaced and run across the width of the page. There are no margins, text, or other markings on the paper.

[illegible]

[illegible]

This image shows a single sheet of white paper with horizontal green ruling lines. The lines are evenly spaced and run across the width of the page. There are no margins, text, or other markings on the paper.

This image shows a single sheet of white paper with horizontal green ruling lines. The lines are evenly spaced and run across the width of the page. There are no margins, text, or other markings on the paper.

42.37
М 24

Манзарали дарахт-бута ўсимликлар [Матн] : илмий нашр /
«Агробанк» АТБ.-Тошкент: "ТАСВИР" нашриёт уйи, 2021. - 136 б.

ISBN 978-9943-7170-0-8

УЎК 635.9

КБК 42.37

Лойиҳа ғояси муаллифи ва ташкилотчиси
“Агробанк” АТБ

100 китоб тўплами

МАНЗАРАЛИ ДАРАХТ-БУТА ЎСИМЛИКЛАР

44-китоб

Нашриёт уйи “Тасвир”
Тошкент – 2021

Таржимонлар:

Тошкент давлат шарқшунослик университети
“Таржима ва тил маркази” таржимонлар гуруҳи

Муҳаррир-мусахҳих:

М. Тоиров

Компьютерда тайёрловчилар:

З.Б. Хошимов, Н.С. Сайидаҳмадов

Дизайнер:

Х.А. Нишанов

Нашриёт тасдиқномаси: № 7404, 02.02.2021
Босишга 16.04.2021 да рухсат этилди. Бичими 60x84 ¹/₁₆
Fira Sans гарнитураси. Офсет босма усулида чоп этилди.
Адади 830 нусха. Буюртма рақами: 1112

“Colorpack” МЧЖ босмахонасида чоп этилди.
Тошкент шаҳар, Янги шаҳар кўчаси, 1А.